

Diskusjonsnotat
nr. 2010–10

Utredning om gårdsbaserte næringer utenom jord- og skogbruk

Grunnlagsmateriale for ny stortingsmelding om landbrukspolitikken

Berit Kristiansen
(red.)

Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning
Postboks 8024 Dep
0030 Oslo

Oversendt til LMD 18.06.10. I ettertid er beregninger som ble utført ved NILF i august 2010, og som gjelder tabell 8.19, tatt inn. Kapittelinnstillingen er tilpasset til LMDs disposisjon for den nye stortingsmeldingen. Forskningsleder Oddveig Storstad i Norsk senter for bygdeforskning har stilt relevante data fra senteret til disposisjon for NILF og LMD.

© Forfatterne.

Notater i denne serien er ment for å stimulere diskusjon. Forfatterne tar gjerne i mot synspunkter på innholdet. Tolkninger og konklusjoner i dette notatet står for forfatternes regning.

Kopier av dette diskusjonsnotatet er tilgjengelig på
<http://www.nilf.no/Publikasjoner/DP/Bm/2010/DP-2010-10.pdf>.

Innhold

8.2	Status og utviklingstrekk	1
8.2.1	Historisk betydning av gårdsbaserte næringer utenom jord- og skogbruk	1
8.2.2	Omfang og utbredelse	1
	Data fra Nordlandsforskning	19
8.4	Entreprenørskap og nyskaping. Juridiske og økonomiske rammevilkår	20
8.4.1	Innspill fra Norsk senter for Bygdeforskning	20
	Entreprenørskap og nyskaping	20
8.4.2	Innspill fra Nordlandsforskning	22
8.4.3	Innspill fra NILF	26
8.6	Verneområder	27
8.6.1	Innspill fra NILF	27
8.6.2	Innspill fra Norsk senter for bygdeforskning	27
8.7	Reiseliv	27
8.7.1	Grønt reiseliv	27
8.7.2	Fiske og jakt	35
8.8	Inn på tunet	41
8.8.1	Data fra Norsk senter for bygdeforskning	41
8.8.2	Data fra NILF	44
8.8.3	Data fra SSB	48
8.10	Hest som næring	49
8.10.1	Data fra NILF	49
8.10.2	Data fra SSB	51
8.10.3	Data fra Norsk senter for bygdeforskning	52
8.12	Andre tilleggsnæringer	53
8.12.1	Utleie av bolighus	53
8.12.2	Maskinkjøring	53
8.12.3	Videreforedling av jordbruksprodukter for salg	54
8.12.4	Bearbeiding av eget skogsvirke for salg	55
8.12.5	Gårdsvarmeanlegg	56

8.2 Status og utviklingstrekk

8.2.1 Historisk betydning av gårdsbaserte næringer utenom jord- og skogbruk

Kombinasjonsdrift mellom landbruk og annen næringsvirksomhet har lange tradisjoner i Norge. Det er ingen tvil om at slik kombinert næringsvirksomhet har hatt stor historisk betydning for livsgrunnlaget på mange gårdsbruk. Likevel er det først i de seinere årene at gårdsbaserte næringer utenom jord- og skogbruk har blitt viet oppmerksomhet gjennom systematisk registrering av data. I denne utredningen presenteres data som i all hovedsak stammer fra årene etter 1998.

8.2.2 Omfang og utbredelse

8.2.2.1 Data fra Norsk senter for bygdeforskning

I spørreundersøkelsen *Trender i norsk landbruk* som Norsk senter for bygdeforskning gjennomfører annethvert år, basert på et representativt utvalg trukket fra produsentregisteret, ble respondentene i årene mellom 2006 og 2010 spurt om hvorvidt de drev med 16 ulike former for annen næringsvirksomhet basert på gårdens ressurser.¹ Svarene på dette spørsmålet viser at et flertall på 69 prosent av norske gårdbrukere driver med minst én form for annen næringsvirksomhet basert på brukets ressurser.² Denne andelen har økt noe fra 2006 til 2010, selv om økningen ikke er signifikant. 48 prosent av respondentene oppgir at de driver med minst én annen næringsvirksomhet, 3 prosent at ektefellen/samboeren driver med minst én annen næringsvirksomhet, og 18 prosent at respondent og ektefelle/partner driver med minst én form for annen næringsvirksomhet i fellesskap. Det er kun på 30 prosent av brukene som står oppført i produsentregisteret, at det ikke blir drevet med annen næringsvirksomhet enn ordinær landbruksproduksjon.

Når det gjelder den økonomiske viktigheten av disse næringene, viser data fra *Trender i norsk landbruk* at for 34 prosent av norske gårdbrukere var inntektene fra disse næringsvirksomhetene i 2010 av meget stor eller stor økonomisk betydning, de var av noe betydning for 41 prosent og av liten/ingen betydning for 25 prosent.³ Andelen som svarer at disse inntektene er viktige, har sunket litt over tid. Mens 48 prosent svarte at disse inntektene var av meget stor eller stor betydning i 2006, var det kun 34 prosent som svarte det samme i 2010. Denne nedgangen er statistisk signifikant.

---

¹ For en oversikt over hvilke 16 andre næringsvirksomheter gårdbrukerne driver med, se tabell 6

² Se tabell 1

³ Se tabell 2

Tabell 8.1 Andel som driver med annen næringsvirksomhet med utgangspunkt i brukets ressurser. Svar fra 2006 til 2010. Prosent. N:4266

	2006	2008	2010
Ingen som driver med annen næringsvirksomhet	34	34	30
Respondent driver med annen næringsvirksomhet	45	48	48
Ektefelle/samboer driver med annen næringsvirksomhet	4	3	3
Respondent og ektefelle/samboer driver med annen næringsvirksomhet i fellesskap	18	16	18
Totalt	101 (n:1469)	101 (n:1412)	99 (n:1385)

Pearsons χ^2 12,166 6 df, p= 0,059

Kilde: Trender i norsk landbruk 2006-2010

Tabell 8.2 Betydningen av inntektene fra annen næringsvirksomhet med utgangspunkt i brukets ressurser. Svar fra 2006 til 2010. Prosent. N:4424

	2006	2008	2010
Lite/ingen økonomisk betydning	19	26	25
Noe økonomisk betydning	33	43	41
Stor økonomisk betydning	29	19	24
Meget stor økonomisk betydning	19	12	10
Totalt	100	100	100

Pearsons χ^2 70,109 6 df, p= 0,000

Kilde: Trender i norsk landbruk 2006-2010

Data fra trendundersøkelsen viser også at andelen som planlegger å øke omfanget av annen næringsvirksomhet enn tradisjonelt jord- og skogbruk, er 19 prosent blant de gårdbrukerne som driver med annen næringsvirksomhet med utgangspunkt i brukets ressurser.⁴ 43 prosent av gårdbrukerne svarte at de ønsker å fortsette med samme omfanget som i dag, mens 9 prosent ønsker å redusere omfanget. Disse andelenene har ikke forandret seg i noen nevneverdig grad mellom 2006 til 2010. I trendundersøkelsen er det også et spørsmål om hvorvidt gårdbrukerne anser at det er sannsynlig at de vil videreutvikle tilleggssnæringer basert på gårdens ressurser. Andelen som svarte at dette er sannsynlig var 17 prosent i 2010, og har vært svært stabil i alle årene fra 2002 til 2010 hvor dette spørsmålet har vært stilt. Andelen som har svart at videreforedling/salg av gårdsprodukter har vært et sannsynlig utviklingstrekk har også forholdt seg stabil i denne perioden. 6 prosent svarte at dette var sannsynlig i 2010.⁵

⁴ Se tabell 3

⁵ Se tabellene 4 og 5

Tabell 8.3 Planlagt omfang av annen næringsvirksomhet enn tradisjonelt jord- og skogbruk blant dem som driver med annen næringsvirksomhet med utgangspunkt i brukets ressurser. Svar fra 2006 til 2010. Prosent. N:2812

	2006	2008	2010
Vil ikke drive med annen næring/slutte	13	9	12
Redusere omfanget	8	6	9
Omfang som i dag	41	44	43
Øke omfanget	21	23	19
Vet ikke	18	18	17
	101 (n:963)	100 (n:921)	100 (n:928)

Pearsons χ^2 17,063 8 df, $p = 0,029$

Kilde: Trender i norsk landbruk 2006-2010

Tabell 8.4 Andel som oppgir at (videre)utvikling av tilleggsnæring med utgangspunkt i gårdens ressurser er et sannsynlig utviklingstrekk. Svar fra 2002 til 2010. Prosent. N: 8258

	2002	2004	2006	2008	2010
(Videre)utvikling ikke sannsynlig utviklingstrekk	83	82	83	83	83
(Videre)utvikling er et sannsynlig utviklingstrekk	17	18	17	17	17
Totalt	100 (n:1678)	100 (n:1712)	100 (n:1677)	100 (n:1607)	100 (n:1584)

Pearsons χ^2 1,687 4 df, $p = 0,793$

Kilde: Trender i norsk landbruk 2002-2010

Tabell 8.5 Andel som oppgir at videreforedling og/eller salg av gårdsprodukter er et sannsynlig utviklingstrekk. Svar fra 2002 til 2010. Prosent. N: 8258

	2002	2004	2006	2008	2010
Videreforedling/salg ikke sannsynlig utviklingstrekk	94	92	94	94	94
Videreforedling/salg er et sannsynlig utviklingstrekk	6	8	6	6	6
Totalt	100 (n:1678)	100 (n:1712)	100 (n:1677)	100 (n:1607)	100 (n:1584)

Pearsons χ^2 6,446 4 df, $p = 0,168$

Kilde: Trender i norsk landbruk 2002-2010

De tilleggsnæringene som flest av gårdbrukerne drev på med i 2010, var leiekjøring, slått, brøyting og strøing (31 %), fulgt av vedproduksjon (25 %), utleie av jakt og/eller fiskerettigheter (24 %) og utleie av lokaler og lagerhold (13 %). 7 prosent driver med bygningsarbeid, og en tilsvarende stor andel tilbyr overnatting på gård, mens 5 prosent har gårdssag som tilleggsnæring. 4 prosent av gårdbrukerne driver henholdsvis med husdyrsavløsning, gårdsmat, opplevelsesstilbud, helse- og omsorg og rådgivningstjenester.⁶

⁶ For en komplett oversikt over hvilke tilleggsnæringer norske gårdbrukere driver med, se igjen tabell 6

Tabell 8.6 Andel som driver med forskjellige tilleggsnæringer basert på gårdens ressurser.
Svar fra 2006 til 2010

	2006			2008			2010		
	Ja	Nei	Totalt	Ja	Nei	Totalt	Ja	Nei	Totalt
Leiekjøring, slått, brøyting, strøing o.l.	32	68	100 (N:1362)	31	69	100 (N:1334)	31	69	100 (N:1387)
Vedproduksjon, biobrensel o.l.	28	72	100 (N:1239)	26	74	101 (N:1223)	25	75	100 (N:1297)
Gårdssag	7	93	100 (N:1121)	5	95	100 (N:1106)	5	95	100 (N:1231)
Utleie av lokaler, lagerhold o.l.	12	88	100 (N:1148)	14	86	100 (N:1149)	13	87	100 (N:1258)
Bygningsarbeid	7	93	100 (N:1116)	7	93	100 (N:1112)	7	93	100 (N:1242)
Husdyravløsning	4	96	100 (N:1099)	5	95	100 (N:1101)	4	96	100 (N:1220)
Fiskeri	2	98	100 (N:1090)	2	98	100 (N:1094)	1	99	100 (N:1220)
Gårdsmat (foredling og/eller salg)	5	95	100 (N:1102)	5	95	100 (N:1101)	4	96	100 (N:1227)
Utleie av jakt- og/eller fiskerettigheter	23	77	100 (N:1174)	23	77	100 (N:1163)	24	76	100 (N:1255)
Overnatting på eller ved gården	9	91	100 (N:1129)	6	94	100 (N:1114)	7	93	100 (N:1243)
Servering på eller ved gården	2	98	100 (N:1097)	2	98	100 (N:1091)	2	98	100 (N:1221)
Opplevelsestilbud, guiding o.l. (reisliv)	5	95	100 (N:1111)	3	97	100 (N:1101)	4	96	100 (N:1229)
Organisert bygdeservice	2	98	100 (N:1096)	3	97	100 (N:1094)	3	97	100 (N:1222)
Helse- og omsorg, avlastning	5	95	100 (N:1100)	6	94	100 (N:1104)	4	96	100 (N:1226)
Rådgivning, regnskap, konsulenttjenester	5	95	100 (N:1093)	5	95	100 (N:1093)	4	96	100 (N:1211)
Annet	14	86	100 (N:1034)	12	88	100 (N:1024)	12	88	100 (N:1022)

Kilde: Trender i norsk landbruk 2006-2010

Det har vært svært få endringer i hvilke tilleggsnæringer norske bønder driver på med fra 2006 til 2010. Det er derimot visse forskjeller i hvilke tilleggsnæringer norske gårdbrukere driver på med i sentrale og mindre sentrale strøk. Ved å bryte ned data fra trendundersøkelsen på sentralitetsindeksen til SSB, som skiller mellom fire nivå av sentralitet (minst sentrale, mindre sentrale, noe sentrale og mest sentrale kommuner), viser det seg at utleie av lokaler og lagerhold er en signifikant mer utbredt tilleggsnæring i de mest sentrale strøkene enn i de minst sentrale. Husdyravløsning, utleie av jakt- og/eller fiskerettigheter, overnatting på eller ved gården, og opplevelsestilbud, guiding o.l. er alle tilleggsnæringer som er mer utbredt i de minst sentrale kommunene enn i de mest sentrale.

For de andre tilleggsnæringene er det ingen signifikante forskjeller i utbredelse mellom de minst og de mest sentrale kommunene.⁷

Tabell 8.7 Prosentandel som driver med forskjellige tilleggsnæringer basert på gårdens ressurser fordelt på sentralitet av kommunene

	Minst sentrale kommuner	Mindre sentrale kommuner	Noe sentrale kommuner	Mest sentrale kommuner	N
Leiekjøring, slått, brøyting, strøing o.l.	30	33	30	31	1378
Vedproduksjon, biobrensel o.l.	23	25	29	24	1291
Gårdssag	6	7	4	4	1225
Utleie av lokaler, lagerhold o.l.	9	7	12	19	1250***
Bygningsarbeid	8	3	5	7	1236
Husdyravløsning	8	4	4	2	1213***
Fiskeri	1	3	1	1	1214
Gårdsmat (foredling og/eller salg)	5	3	6	4	1221
Utleie av jakt- og/eller fiske-rettigheter	28	26	18	23	1249*
Overnatting på eller ved gården	13	6	8	4	1237***
Servering på eller ved gården	2	1	2	2	1215
Opplevelsestilbud, guiding o.l. (reiseliv)	8	4	2	3	1222***
Organisert bygdeservice	4	2	2	4	1216
Helse- og omsorg, avlasting	7	1	4	4	1220
Barnehage/skolerelaterte tjenester	3	4	5	5	1205
Rådgivning, regnskap, konsulenttjenester	13	13	8	12	1017
Kurs, seminar og konferanse	5	2	3	2	1208
Annet	1	2	2	2	1211
Kunst og kultur	2	1	3	1	1206

Kilder: Trender i norsk landbruk 2010; SSBs sentralitetsindeks

*** p-verdi > 0,000

** p-verdi: > 0,01

* p-verdi: > 0,05

Landbrukseiendomsundersøkelsen ble gjennomført i 2008 av Norsk senter for bygdeforskning, og baserte seg på et representativt utvalg trukket fra Statens landbruksforvaltnings register over landbrukseiendommer. Dette datasettet gjør det derfor mulig å se hvilke tilleggsnæringer eiere av landbrukseiendommer som ikke har mottatt produksjonstilskudd, driver med, og hvor mange av disse eierne som driver med disse næringene. Såpass mange som 13 prosent av disse eierne, altså de som eier landbrukseiendommer, men ikke mottar tilskudd til drift på dem, oppgav at de drev med skogsdrift. 10 prosent svarte at de drev med utleie av

⁷ Se tabell 7

storviltjakt, 6 prosent at de drev med landbruksdrift eller planteproduksjon, 4 prosent at de drev med næringsvirksomhet innen reiseliv/turisme o.l., og 3 prosent at de drev med produksjon/levering av virke til biobrensel.⁸

Tabell 8.8 Prosentandel av bruk som driver med forskjellige næringer på landbrukseiendommen fordelt på hvorvidt brukene har mottatt produksjonstilskudd eller ikke

Næringsvirksomhet på eiendommen	Driver med i dag			Har konkrete planer om å begynne med			Har vurdert å begynne å drive med			Driver ikke, og har heller ikke vurdert å begynne å drive med			N
	Ja	Nei	Alle	Ja	Nei	Alle	Ja	Nei	Alle	Ja	Nei	Alle	
<i>Mottatt produksjonstilskudd</i>													<i>Totalt</i>
Landbruksdrift, planteproduksjon	60	6	31	0	1	1	6	8	7	35	85	61	2814
Landbruksdrift, kjøtt, melk- og/eller eggproduksjon	51	1	25	1	1	1	8	7	7	41	91	67	2793
Skogsdrift	41	13	26	2	2	2	10	13	11	47	72	60	2760
Produksjon og/eller levering av virke til biobrensel (ved, flis, grot ol.)	10	3	6	2	1	1	24	16	20	65	81	73	2743
Næringsvirksomhet innen brøyting, slått, leiekjøring, gårdssag, bygningsarbeid ol.	18	2	10	2	1	1	15	7	11	65	90	78	2742
Næringsvirksomhet innen reiseliv/turisme/ opplevelse/omsorg overnatting, servering på eller ved gården, guiding etc.)	6	2	4	3	2	3	17	14	16	74	81	78	2755
Foredling og/eller salg av gårdsmat	2	0	1	1	0	1	11	4	7	87	95	91	2731
Utleie av storviltjakt	19	10	14	2	1	1	9	8	8	71	82	77	2753
Utleie av laksefiske/ sjørøttfiske	5	2	3	1	0	0	3	3	3	92	95	94	2706

Kilde: Landbrukseiendomsundersøkelsen 2008

⁸ For en oversikt over hvilke tilleggsnæringer både de som hadde og de som ikke hadde mottatt produksjonstilskudd drev med, se tabell 8

Data fra *Landbrukseiendomsundersøkelsen* viser ellers, som ventet, at de som har mottatt produksjonstilskudd og driver med aktiv produksjon på gården, synes sine eiendommer er bedre egnet til å drive med forskjellige former for tilleggsnæringer på enn de som eier landbrukseiendommer uten å ha mottatt produksjonstilskudd. Blant begge gruppene er det klart flere som synes eiendommene er meget godt/godt egnet til tradisjonelt landbruk som jordbruksdrift, skogsdrift, produksjon av ved o.l., enn som synes eiendommene er egnet til tilleggsnæringer som utleie av jakt- og fiskerettigheter, reiseliv/turisme/omsorg og foredling/salg av gårdsmat.⁹

Tabell 8.9 Prosentandel av eiere av landbrukseiendommer som mener at eiendommen er godt egnet til å drive med følgende næringer på

Viktighet av næring	Meget godt egnet			Godt egnet			I noen grad egnet			Uegnet			N
	Ja	Nei	Alle	Ja	Nei	Alle	Ja	Nei	Alle	Ja	Nei	Alle	
<i>Mottatt produksjonstilskudd</i>													
Landbruksdrift, plante-produksjon	36	8	22	38	19	28	19	38	29	7	34	21	2760
Landbruksdrift, kjøtt, melk- og/eller eggproduksjon	34	3	17	35	12	23	19	32	26	13	53	33	2762
Skogsdrift	11	7	9	23	13	18	37	32	34	29	48	39	2729
Produksjon og/eller levering av virke til biobrensel (ved, flis, grot ol.)	8	3	6	23	12	18	41	37	39	27	47	38	2714
Næringsvirksomhet innen brøyting, slått, leiekjøring, gårdssag, bygningsarbeid ol.	9	2	6	25	7	15	39	28	33	27	63	46	2698
Næringsvirksomhet innen reiseliv/turisme/opplevelse/omsorg overnatting, servering på eller ved gården, guiding etc.)	7	4	5	13	9	11	33	26	29	47	61	55	2696
Foredling og/eller salg av gårdsmat	3	1	2	9	3	6	34	17	24	54	80	68	2669
Utleie av storviltjakt	8	5	6	13	10	12	28	21	24	51	65	59	2714
Utleie av laksefiske/sjørrettfiske	3	2	2	4	2	3	7	8	7	87	88	88	2649

Kilde: Landbrukseiendomsundersøkelsen 2008

⁹ For en oversikt over hvor godt eierne av landbrukseiendommer synes eiendommene er egnet til forskjellige næringsformål, se tabell 9

8.2.2.2 Data fra Statistisk sentralbyrå

Om datagrunnlaget

Statistisk sentralbyrå (SSB) har, på oppdrag fra Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF), utført spesialsorteringer av egne data fra Jordbruksteljing 1999 og Landbruksundersøkelsens årganger 2001, 2003, 2004, 2005 og 2007 og 2008. Mens Jordbruksteljing 1999 er ei totaltelling, er Landbruksundersøkelsen ei utvalgstelling hvor resultatene «blåses opp» for å gi et bilde som er representativt for landet som helhet.

Landbruksundersøkelsens årganger 2004 og 2008 skiller seg ut med hensyn til utvalget av oppgavegivere. Disse årgangene tilhører «skogbruksdelen» av undersøkelsen og gjelder landbrukseiendommer med et minimumsomfang av produktiv skog. Den nedre grensa var 25 daa i 2004 og 100 daa i 2008.

For de andre nevnte årgangene tar Landbruksundersøkelsen utgangspunkt i aktive *jordbruksbedrifter* som er med i Landbruksregisteret til Statens landbruksforvaltning. Deltakerne i undersøkelsen må også oppfylle ett eller flere vilkår knyttet til minstemål for drifta. Et eksempel på slike vilkår er at en enhet som hovedregel skal ha minst fem dekar jordbruksareal i drift. *Den* betingelsen var også hovedkriterium for deltakelse i Landbruksteljing 1999.

Det er stor grad av overlapping mellom utvalgene i «jordbruksdelen» og «skogbruksdelen» av Landbruksundersøkelsen. Når de deltakerne i «skogbruksdelen» som *ikke* driver jordbruk, skilles ut som egen gruppe, kan deres svar gi viktig informasjon om i hvor stor grad forekomsten av andre gårdsbaserte næringer er knyttet til jordbruksdrift. I tabellene 12, 13 og 16, *og bare der*, er denne oppsplittinga av skogeiendommene vist. Ellers presenteres resultater bare fra *hele* utvalget av skogeiendommer.

Vær oppmerksom på at inntektsdata og registrerte arbeidstimer ikke viser til selve *undersøkelsesåret*. Deltakerne i undersøkelsene er spurt om inntekt fra det siste avsluttede regnskapsåret, og om antall timer utført arbeid i de siste 12 månedene før tellingsdatoen, som er 30. juni i undersøkelsesåret. Resultatene er likevel konsekvent ført på undersøkelsesåret.

Presentasjon av resultatene

Tabellene 8.10 og 8.11 inneholder data fra jordbruksbedrifter mens tabellene 8.12 og 8.13 altså handler om de «reine» skogeiendommene. Det er ikke satt noen minimumsgrense for hvor stort omfang den gårdsbaserte næringsvirksomheten utenom jord- og skogbruk må ha for at den skal bli registrert som forekomst på driftsenheten.

Tabell 8.10 Antall jordbruksbedrifter med gårdsbasert næring utenom jord- og skogbruk

	1999	2001	2003	2005	2007
Storbyregioner	6 717	6 539	4 976	6 232	5 080
Mellomstore byregioner	6 075	5 734	4 419	5 374	4 406
Småbyregioner	6 297	6 097	4 650	5 512	4 130
Småsenterregioner	7 823	6 933	5 803	6 581	5 366
Områder med spredt bosetting	2 198	1 820	1 410	1 618	1 123
Landet	29 110	27 123	21 260	25 317	20 105

Tabell 8.11 Andel av jordbruksbedriftene som har gårdsbasert næring utenom jord- og skogbruk

	1999	2001	2003	2005	2007
Storbyregioner	41	41	35	48	43
Mellomstore byregioner	41	41	36	48	41
Småbyregioner	39	42	36	47	37
Småsenterregioner	45	41	40	51	43
Områder med spredt bosetting	38	42	31	40	30
Landet	41	41	36	48	40

Gjennomsnittsandelen for landet var klart høyere i 2005 enn i de andre årene. Tabellen gir ikke grunnlag for å si om denne andelen er i ferd med å bli større eller mindre på lengre sikt, men fra 2005 til 2007 var nedgangen markant.

Tabell 8.12 Antall skogeiendommer uten jordbruksdrift hvor det drives gårdsbasert næring utenom skogbruk

	2004	2008
	Skogeiendommer med minst 25 daa produktivt skogareal	Skogeiendommer med minst 100 daa produktivt skogareal
Storbyregioner	1 219	2 212
Mellomstore byregioner	1 097	1 863
Småbyregioner	1 980	2 391
Småsenterregioner	1 880	3 017
Områder med spredt bosetting	807	1 060
Landet	6 982	10 543

Tabell 8.13 Andel av skogeiendommene uten jordbruksdrift hvor det drives gårdsbasert næring utenom jord- og skogbruk

	2004	2008
	Skogeiendommer med minst 25 daa produktivt skogareal	Skogeiendommer med minst 100 daa produktivt skogareal
Storbyregioner	8	23
Mellomstore byregioner	8	19
Småbyregioner	11	19
Småsenterregioner	10	21
Områder med spredt bosetting	11	18
Landet	9	20

For landet som helhet er økningen i prosentandel fra 2004 til 2008 stor. Forskjellen mellom de to årene kan for en stor del skyldes at undersøkelsen for det siste året handler om betydelig større eiendommer. Andelen er uansett funnet å være mye lavere på skogeiendommene enn i jordbruksbedriftene.

Tabell 8.14 Bruttoinntekt fra gårdsbaserte næringer utenom jord- og skogbruk. Kroner per skog-eiendom/jordbruksbedrift hvor det er oppgitt bruttoinntekt fra slik virksomhet

	2004	2007	2008
	Eiendommer med minst 25 daa produktiv skog	Jordbruks- bedrifter	Eiendommer med minst 100 daa produktiv skog
Antall skogeiendommer/ jordbruksbedrifter totalt	118 512	49 763	82 625
Antall eiendommer/bedrifter som har oppgitt bruttoinntekt i gårdsbaserte næringer utenom jord- og skogbruk	13 850	16 397	20 058
Bruttoinntekt, kroner:			
Storbyregioner	51 102	185 394	40 586
Mellomstore byregioner	58 677	145 843	51 627
Småbyregioner	29 503	121 325	34 518
Småsenterregioner	47 945	108 654	54 342
Områder med spredt bosetting	59 521	95 380	35 105
Landet	46 459	137 402	44 668

Tabell 14 viser at bruttoinntekta fra gårdsbaserte næringer utenom jord- og skogbruk er betydelig større i det utvalget som er avgrenset av et minimumskrav til jordbruksdrift, enn i de utvalgene hvor størrelsen på skogbruksarealet er kriterium.

Tabell 8.15 Arbeidsinnsats i gårdsbaserte næringer utenom jord- og skogbruk. Antall timer per jordbruksbedrift/skogeiendom hvor det er registrert slike timer

	1999	2001	2003	2004	2005	2007
Type undersøkelse og utvalg	JT ¹⁰	LU ¹¹	LU	LUs ¹²	LU	LU
Storbyregioner	310	340	321	113	285	378
Mellomstore byregioner	282	268	300	84	269	301
Småbyregioner	255	300	310	95	244	319
Småsenterregioner	278	266	278	83	276	301
Områder med spredt bosetting	269	311	355	97	264	310
Landet	281	295	305	93	269	325

Arbeidsinnsatsen i gårdsbaserte næringer utenom jord- og skogbruk er betydelig større i jordbruksbedriftene enn på skogeiendommene. Hovedinntrykket for jordbruksbedriftene er at arbeidsinnsatsen innenfor slike næringer er økende.

Alle tabellene med SSB-data ovenfor er sortert på fem typer regioner, definert ut fra BA-sentralitet. Men hvordan sentralitet *påvirker* eller *preger* de dataene som er registrert, er så langt ikke blitt drøftet. Denne sida av saken vil vi se nærmere på nå.

Vi har tatt utgangspunkt i tabellene 8.11, 8.13, 8.14 og 8.15 og har rettet oppmerksomheten mot den innbyrdes «rekkefølgen» mellom regionene som framgår der. Det vil si at vi rangerer regionene med hensyn til målt frekvens i forekomst, målt bruttoinntekt og målt

¹⁰ Fullstendig jordbrukstelling

¹¹ Landbruksundersøkelse gjennomført for et utvalg av jordbruksbedrifter

¹² Landbruksundersøkelse gjennomført for et utvalg av skogeiendommer

arbeidsinnsats. For hvert registreringsår har regiontypen med størst måltall fått verdien 1. Regiontypen med nest størst måltall har fått verdien 2, og slik fortsetter rangeringa til alle regiontypene er tildelt en verdi. Så beregnes gjennomsnittsverdien til den enkelte regiontypen, sett over alle år samlet. Svært forenklet kan vi si at jo lavere verdi en regiontype kommer ut med i dette regnestykket, desto mer «betyr» gårdsbaserte næringer utenom jord- og skogbruk i den regionen. Se tabell 8.16.

Tabell 8.16 Indikatortall for hvor mye gårdsbaserte næringer utenom jord- og skogbruk betyr innenfor de ulike BA-regionalitetene

	Per jordbruksbedrift/skog-eiendom med registrert inntekt/arbeidsinnsats			
	Andel jordbruks-bedrifter/skog-eiendommer hvor det forekommer gårdsbaserte næringer utenom jord- og skogbruk	Brutto-inntekt fra gårdsbaserte næringer utenom jord- og skogbruk	Antall arbeidstimer i gårdsbaserte næringer utenom jord- og skogbruk	
	Jordbruks-bedrifter	Skog-eiendommer ¹³		
Storbyregioner	2,40	2,50	2,33	1,17
Mellomstore byregioner	2,40	3,50	1,67	3,50
Småbyregioner	3,00	2,00	4,33	3,50
Småsenterregioner	1,40	2,50	3,00	4,00
Områder med spredt bosetting	4,20	3,00	3,33	2,67

Områder med spredt bosetting skiller seg ut ved at andelen av jordbruksbedrifter som har gårdsbaserte næringer utenom jord- og skogbruk, er spesielt lav der. *Småsenterregionene* har klart høyest slik andel blant jordbruksbedriftene. For skogeiendommene uten jordbruksdrift er det små forskjeller mellom regionene når det gjelder denne andelen.

Bruttoinntekta fra gårdsbaserte næringer er størst i *mellomstore byregioner* og i *storbyregioner*.

Arbeidsforbruket i gårdsbaserte næringer utenom jord- og skogbruk er størst i *storbyregionene* og minst i *småsenterregionene*.

SSB har sortert sine data med tanke på andel kvinnelige referanesbrukere, og med hensyn til referansebrukernes alder. Noen hovedresultater går fram av tabellene 8.17 og 8.18.

¹³ Uten jordbruksdrift

Tabell 8.17 Andel kvinnelige referansebrukere. Alle gårdsbaserte næringer utenom jord- og skogbruk sett under ett

	1999	2001	2003	2004	2005	2007	2008
Type undersøkelse	UT	LU	LU	LUs	LU	LU	LUs
Storbyregioner	9,8	11,6	9,7	11,1	11,8	11,6	18,9
Mellomstore byregioner	10,4	13,6	10,7	15,8	12,2	13,6	22,7
Småbyregioner	11,2	11,7	12,1	20,7	16,0	15,5	18,6
Småsenterregioner	11,8	13,6	10,9	17,5	14,0	13,2	15,5
Områder med spredt bosetting	12,6	12,3	10,1	21,4	11,1	15,3	16,5
Landet	11,0	12,6	10,8	17,2	13,3	13,5	18,3

Vi ser en tendens til at andelen kvinnelige referansebrukere er stigende. I de to årene hvor undersøkelsen retter seg mot skogeiendommer, var kvinnenenes andel klart større enn i andre år. Andelen kvinnelige referansebrukere ligger gjennomgående ekstra lavt i storbyregionene.

Tabell 8.18 Referansebrukernes gjennomsnittsalder, målt i år. Alle gårdsbaserte næringer utenom jord- og skogbruk sett under ett

	1999	2001	2003	2004	2005	2007	2008
Type undersøkelse	UT	LU	LU	LUs	LU	LU	LUs
Storbyregioner	46	48	48	53	49	48	56
Mellomstore byregioner	46	49	48	52	49	49	53
Småbyregioner	46	49	48	52	49	49	56
Småsenterregioner	46	48	48	53	49	50	56
Områder med spredt bosetting	46	49	48	52	49	49	57
Landet	46	48	49	52	49	49	56

For de referansebrukerne som er knyttet opp mot utvalgte jordbruksbedrifter, økte gjennomsnittsalderen i landet som helhet med tre år mellom 1999 og 2003. Seinere har gjennomsnittsalderen i «jordbruksutvalget» holdt seg uendret. Referansebrukere som er koblet til skogeiendommer, er eldre enn de førstnevnte. Gjennomsnittsalderen for «skogeierne» økte med fire år fra 2004 til 2008.

8.2.2.3 Data fra NILF

Driftsgranskinger i jord- og skogbruk

NILF rekrutterer deltakere til driftsgranskinger i jord- og skogbruk fra jordbruksbedrifter med standard dekningsbidrag på minst 8 ESU. Dermed er det betydelig strengere krav til driftsomfanget i jordbruket for å være med i driftsgranskingene enn for å delta i SSB sine undersøkelser «Jordbruksteljing» og «Landbruksundersøkelsen». Fra og med regnskapsåret 2005 inneholder driftsgranskingene detaljerte registreringer for andre gårdsbaserte næringer enn jord- og skogbruk. Driftsgranskingsdataene er sortert spesielt for denne utredningen, med ei regional inndeling som følger fylkesgrensene. Vi vil gjøre oppmerksom på at også data fra rundt 35 gårdsbruk som ikke er *ordinære* deltakere i driftsgranskingene (for eksempel samdrifter) er trukket inn i materialet for året 2005. Medregnet disse brukene er totalt antall deltakere som danner grunnlag for driftsgranskingsdataene her i utredningen 963, 912, 902 og 861 for årene fra 2005 til 2008 i kronologisk rekkefølge.

Tabell 8.19 Andel av deltakerbrukene i driftsgranskingene hvor det er omsetning innenfor andre gårdsbaserte næringer enn jord- og skogbruk. Prosent

	2005	2006	2007	2008
Østfold	77	79	79	81
Akershus	80	94	91	85
Hedmark	75	84	82	87
Oppland	93	89	84	84
Buskerud	85	90	90	91
Vestfold	97	89	86	88
Telemark	79	86	80	96
Aust-Agder	87	85	83	81
Vest-Agder	90	86	79	88
Rogaland	43	53	53	68
Hordaland	64	56	67	70
Sogn og Fjordane	54	62	62	72
Møre og Romsdal	79	75	66	73
Sør-Trøndelag	86	85	84	87
Nord-Trøndelag	91	88	80	84
Nordland	77	61	63	60
Troms	66	61	69	76
Finnmark	64	76	64	79
Landet	77	77	75	79

For alle deltakerbruk sett under ett har andelen som har omsetning innen gårdsbaserte næringer utenom jord- og skogbruk, vært tilnærmet konstant gjennom fireårsperioden. All omsetning som overstiger null kroner gir grunnlag for registrering *med* omsetning.

Tabell 8.20 Bruttoinntekt fra gårdsbaserte næringer utenom jord- og skogbruk på de driftsgranskingsbrukene som er registrert med slik inntekt. Kroner per bruk

	2005	2006	2007	2008
Østfold	110 441	105 158	106 748	136 049
Akershus	238 409	233 546	288 538	181 211
Hedmark	73 381	43 078	52 622	63 057
Oppland	84 241	70 172	94 836	118 022
Buskerud	62 577	60 073	78 241	126 603
Vestfold	98 711	116 832	119 154	136 082
Telemark	97 545	118 180	142 100	127 592
Aust-Agder	119 580	163 882	241 317	302 826
Vest-Agder	85 829	98 817	101 334	97 710
Rogaland	85 849	69 571	110 119	134 492
Hordaland	96 932	129 259	125 855	165 966
Sogn og Fjordane	94 392	64 471	62 738	79 242
Møre og Romsdal	129 728	84 191	92 605	83 306
Sør-Trøndelag	66 607	44 475	66 120	75 419
Nord-Trøndelag	101 224	83 190	94 499	106 787
Nordland	59 679	77 142	94 383	108 102
Troms	20 961	31 793	58 666	65 947
Finnmark	22 004	20 484	27 900	34 192
Landet	91 459	84 400	101 420	122 613

Det er klar tendens til at bruttoinntekten fra de gårdsbaserte næringene utenom jord- og skogbruk er økende.

Tabell 8.21 Arbeidsinnsats i gårdsbaserte næringer utenom jord- og skogbruk. Antall timer per driftsgranskingsbruk med registrert omsetning innenfor disse næringene

	2005	2006	2007	2008
Østfold	191	148	184	153
Akershus	373	382	256	265
Hedmark	139	123	115	112
Oppland	195	183	220	169
Buskerud	157	146	145	168
Vestfold	164	190	214	230
Telemark	298	310	253	287
Aust-Agder	244	246	293	255
Vest-Agder	195	254	385	510
Rogaland	132	129	201	208
Hordaland	188	299	283	366
Sogn og Fjordane	136	154	149	219
Møre og Romsdal	200	167	228	161
Sør-Trøndelag	84	80	130	144
Nord-Trøndelag	83	119	137	136
Nordland	165	158	217	238
Troms	46	95	125	150
Finmark	69	47	67	80
Landet	163	169	190	199

I gjennomsnitt for de aktuelle deltakerbrukene øker antall arbeidstimer i gårdsbaserte næringer utenom jord- og skogbruk fra år til år.

Spesialundersøkelser

Næringsaktivitet på mindre bruk

I forbindelse med prosjektet «Næringsaktivitet og ressursgrunnlag for ulike typer landbrukseiendommer» gjennomførte NILF i 2007 en spørreundersøkelse i form av telefonintervjuer. Undersøkelsen var rettet mot gårdbrukere som mottok produksjonstilskudd, men som ikke hadde stor nok produksjon til å være med i driftsgranskingene. 346 personlige næringsutøverne, og to gårdbrukere som var registrert på firmanavn, deltok.

På 212 (61 %) av de undersøkte eiendommene ble det drevet en eller flere typer aktivitet innenfor gårdsbaserte næringer utenom jord- og skogbruk. Tabell 8.22 viser frekvensdata for de forskjellige kategoriene aktivitet. I tillegg presenteres omsetningens størrelse. Her er det grunn til å nevne at de registrerte aktivitetene ikke bar preg av næring hos alle respondentene. For noen av dem var det snakk om hobbypreget virksomhet som ikke bidrog positivt til familieøkonomien. Når det gjelder omsetning og arbeidsforbruk, bygger undersøkelsen på få, og til dels usikre, svar. Derfor må en være forsiktig med å generalisere funnene. Familiens arbeidsinnsats går fram av tabell 8.23.

Data for jordbruk og skogbruk er med i begge tabellene. På den måten blir det belyst hvordan den økonomiske betydningen av de andre gårdsbaserte næringene står i forhold til omsetningen innen tradisjonell landbruksdrift på disse mindre brukene. Lønnsinntekt var en viktig økonomisk basis for de aller fleste eierhusholdningene.

Tabell 8.22 Registrert aktivitet og omsetning innenfor ulike former for næringsvirksomhet på mindre landbrukseiendommer. År 2006

	Antall posi- tive svar om forekomst av aktivitet	Antall svar om omset- ningens størrelse	Gjennom- snittlig omsetning, kroner
Jordbruk			
Egen drift	348	241	84 300
Utleie av areal til andre	43	22	19 000
Skogbruk			
Driver tradisjonelt skogbruk	146	50	54 800
Skogen drives av andre	9	7	205 100
Annen gårdsbasert næring			
Utleie av arealer til annet enn jordbruk	1		
Annen bruk av jordbruksarealene	4	2	2 700
Juletre- og pyntegrøntproduksjon	7	5	60 600
Driver jakt eller fiske	53	12	13 400
Driver utmarksnæring	1	0	
Salg av grus eller sand	6	4	19 000
Salg av tomter	7	4	515 800
Bortfeste, inntekt fra fallretter etc.	16	14	44 600
Utmarka leies ut til jakt eller fiske	36	19	11 500
Utmarka leies ut til utmarksnæring	7	2	31 000
Driftsbygninger leies ut til jordbruk	4	0	
Driftsbygninger leies ut til annen aktivitet	9	8	150 000
Annen bruk av driftsbygninger	10	1	30 000
Utleie av bolighus	35	25	40 100
Utleie av hytter og liknende	28	22	44 300
Annet	19	3	24 700
Utleie av jordbruksmaskiner	9	5	61 400
Maskinkjøring for andre (jordbruksmaskinner)	30	19	54 900
Foredling av melk, kjøtt og frukt	3	2	6 500
Foredling av trevirke (gårdssag, vedproduksjon etc.)	25	16	59 100
Annen videreforedling	4	4	468 800
Gårds- og seterturisme	7	5	260 000
Inn på tunet, gårdsbarnehage	7	5	154 000
Landbruksverksted	7	5	350 000
Diverse annen tjenesteytelse (stall, kennel etc.)	13	7	283 700
Annet	13	9	82 300
I alt for tilleggsnæring	361	198	88 500

Tabell 8.23 Familiens arbeidsinnsats. År 2006

	Antall som har oppgitt arbeidstimer	Familiens arbeidsinnsats, timer
Jordbruk	246	757
Utleie av arealer til jordbruk, drives av andre	2	75
Annen bruk av jordbruksarealene	1	60
Driver tradisjonelt skogbruk	42	126
Juletre- og pyntegrøntproduksjon	3	103
Driver jakt eller fiske	7	30
Salg av grus eller sand	1	10
Salg av tomter	2	55
Bortfeste, inntekt fra fallretter etc.	1	2
Utmarka leies ut til jakt eller fiske	2	65
Driftsbygninger leies ut til annen aktivitet enn jordbruk	1	200
Utleie av bolighus	3	17
Utleie av hytter og liknende	9	251
Utleie av jordbruksmaskiner	3	375
Maskinkjøring for andre	20	131
Foredling av trevirke (gårdssag, vedproduksjon etc.)	12	424
Videreforedling av annet (ikke melk, kjøtt, frukt)	4	135
Gårds- og seterturisme	4	499
Inn på tunet, gårdsbarnehage	5	1 226
Landbruksverksted	4	763
Diverse annen tjenesteytelse (stall, kennel etc.)	8	959
Annet	5	600

Deltakerne i undersøkelsen ble spurt om hvordan de trodde at omfanget av deres ulike aktiviteter innenfor andre gårdsbaserte næringer enn jord- og skogbruk ville være om fem år. De fleste mente at omfanget ville være like stort som på svartidspunktet. De som trodde at de kom til å utvide virksomheten innenfor slike næringer, var flere enn de som trodde at de kom til å legge ned. 12 av 141 respondenter svarte at de trodde at de kom til å etablere ny aktivitet knyttet til eiendommens ressurser.

Nesten ingen av respondentene regnet med å utvide jordbruksdrifta, og det forekom i svært liten grad planer om å starte opp med næringsvirksomhet uten tilknytning til landbrukseiendommen.

Kilde: NILF-notat nr. 2008-25

Næringsaktivitet på landbrukseiendommer hvor eierne ikke mottar produksjonstilskudd

NILFs prosjekt «Næringsaktivitet på ulike typer landbrukseiendommer» omfattet også en studie av næringsaktivitet på landbrukseiendommer hvor det i liten grad ble drevet aktivt jordbruk. Bestemte kriterier gjaldt ved utvelgelsen av eiere som skulle være med i undersøkelsen. For eksempel skulle eieren ikke motta produksjonstilskudd, eiendommen måtte ha en bolig, og eieren måtte bo i kommunen hvor landbrukseiendommen lå. Sommeren 2007 ble det sendt ut spørreskjemaer til 1 200 slike eiere. Av disse var 1 000 registrert med næringsinntekt (utvalg A), mens 200 var uten næringsinntekt (utvalg B). Etter purre-runder forelå 367 svar fra utvalg A og 74 svar fra utvalg B. Henholdsvis 72 prosent og 47 prosent av respondentene i de to utvalgene hadde aktivitet innenfor gårdsbaserte næringer utenom jord- og skogbruk. I likhet med hva som gjaldt for undersøkelsen om «mindre bruk», var denne studien innrettet slik at aktivitet innenfor de gårdsbaserte næringene utenom jord- og skogbruk også kunne omfatte hobbypreget virksomhet som ikke gav økonomisk avkastning. Studien bygger på såpass få svar når det gjelder omsetning og arbeidstimer, at en må være forsiktig med å regne funnene som allmenngyldige.

Lønnsinntekt forekom på 91 prosent av eiendommene i utvalg A og på 92 prosent av eiendommene i utvalg B. Detaljerte data om forekomsten av aktiviteter innen andre gårdsbaserte næringer enn jord- og skogbruk finnes i tabell 8.24.

Tabell 8.24 Frekvens for aktiviteter med tilknytning til landbrukseiendommens ressurser.
År 2006

	Utvalg A			Utvalg B		
	Antall som har kryss- set av for aktivitet	Antall som har oppgitt om- setning	Gjennom- snittlig omsetning hos dem som har svart, kroner	Antall som har kryss- set av for aktivi- tet	Antall som har oppgitt omset- ning	Gjennom- snittlig omsetning hos dem som har svart, kroner
Jordbruksaktivitet						
Jordbruk	50	29	21 200	16	5	4 000
Utleie av areal til jord- bruk, drives av andre	234	186	13 900	33	22	1 300
Utleie av areal til annet	11	9	528 800	3	2	35 200
Annet	7	5	1 856 000	6	3	1 500
Skog og utmark						
Tømmer og avvirkning	86	75	55 500	4	3	2 000
Juletre og pyntegrønt	13	12	5 000	3	2	1 000
Ved til egen bruk	209	87	2 100	34	11	2 200
Driver jakt eller fiske	90	38	4 800	9	1	6 000
Driver utmarksnæring	4	2	185 000			
Salg av grus eller sand	9	7	26 500			
Salg av tomter	20	13	858 800			
Bortfeste av tomter etc.	28	21	32 100	1	1	120 000
Utmarka leies ut til jakt eller fiske	87	54	5 200	16	9	3 200
Utleie til utmarksnæring	11	8	2 000	1		
Driftsbygninger						
Leies ut til jordbruk	15	4	11 900			
Utleie til annen aktivitet	25	16	76 300	1	1	70 000
Annen bruk	50	6	2 500	9	1	
Bolighus og hytter						
Bor selv på eiendommen	306			62		
Bruker bolig som feriehus	20			5		
Utleie av bolig	65	33	39 900	4	1	75 000
Bolig står tom	22			8		
Utleie av hytter etc.	20	12	65 000	2	0	
Annet	12			4		
Annen virksomhet						
Utleie av jordbr.maskiner	8	6	21 700			
Maskinkjøring for andre (jordbruksmaskiner)	12	9	20 200	1	1	10 000
Foredling av matvarer	3	3	7 300			
Foredling av trevirke	38	32	24 200	3	2	6 500
Foredling av pyntegrønt	1			2		
Annen videreforedling	5	3	16 700	1	1	3 000
Gårds- og seterturisme	7	5	200 000			
Inn på tunet, gårds- barnehage	9	6	378 800	1	1	1 000
Landbruksverksted	3			2	1	30 000
Annen tjenesteyting	7	1	32 000	2		

Studien etterlater som hovedinntrykk at ressursene på denne typen eiendommer ofte utnyttes noe til næringsvirksomhet. Men bare på et fåtall av eiendommene blir husholdningsinntekten basert på slik utnyttelse. I enkelttilfeller oppnås likevel betydelig inntekt fra utleie av bygninger, arealutleie og skogsdrift.

De fleste respondentene trodde at aktivitetsnivået for ressursutnyttelse på deres eiendom ville bli holdt tilnærmet uforandret gjennom de neste fem årene. Blant dem som regnet med endring i aktivitetsnivået, var forventninger om økning vanligst.

Kilde: NILF-notat nr. 2008-25

8.2.2.4 Data fra Nordlandsforskning

Fra NF-rapport nr. 13/2006: «Gårdsbruk i Nordland» (Rønning, L. 2006) er det hentet data til tabellene 8.25 og 8.26.

Tabell 25 bygger på svar fra 640 respondenter. Nordlandsforskning har vurdert disse til å være representative for de gårdshusholdningene i Nordland som er knyttet til eiendommer som oppfyller følgende kriterier:

- At det eiendommen har personlige eiere, eller at det er snakk om foretak av typene ENK, ANS eller DA
- At eiendommen har et jordbruksareal på 5 dekar eller mer
- At eieren er mellom 18 og 67 år
- At eieren er bosatt på gården

Nordlandsforskning har beregnet at 5 889 av i alt 17 565 registrerte landbruks-eiendommer i Nordland oppfylte de nevnte utvalgsriteriene på undersøkelsestidspunktet.

Tabell 8.25 Ulike næringskombinasjoner hos gårdshusholdninger i Nordland. Prosentandel av gårdshusholdningene. Regionvis inndeling

	Kun landbruk	Landbruk og annen næring	Kun annen næring	Ingen næringsvirksomhet
Søndre Helgeland	49,2	13,3	6,0	31,6
Midtre Helgeland	39,5	21,8	9,8	29,0
Nordre Helgeland	34,3	20,4	8,8	36,4
Salten	35,7	15,4	9,7	39,2
Ofoten	30,7	11,4	12,8	45,1
Lofoten	34,4	11,2	13,4	41,1
Vesterålen	28,2	13,7	6,3	51,8
Nordland	35,9	15,9	9,3	38,8

I tabell 8.26 er svarene fra 131 respondenter med i alt 154 virksomheter presentert. Virksomhetene er karakterisert som landbruksrelatert eller ikke-landbruksrelatert. Der hvor gårdens arealer, bygninger eller landbruksmaskiner er utnyttet til annen næringsvirksomhet enn landbruk, er den virksomheten kalt landbruksrelatert.

Tabell 8.26 Kategorisering av «annen næringsvirksomhet»

	Antall forekomster av virksomheten	Prosentandel
Landbruksrelatert:		
Leiekjøring	35	22,7
Gårdsturisme	12	7,8
Grønn omsorg	6	3,9
Utleie og salg av eiendom	5	3,2
Totalt for landbruksrelatert	58	37,7
Ikke-landbruksrelatert:		
Anleggsvirksomhet, transport	21	13,6
Annen tjenesteproduksjon	17	11,0
Handel, reparasjon, vedlikehold	14	9,1
Byggevirksomhet	13	8,4
Regnskap, revisjon, konsulent	11	7,1
Fiske	9	5,8
Annen matproduksjon utenom landbruk	6	3,9
Eiendom	5	3,2
Totalt for ikke-landbruksrelatert	96	62,3
Totalt for «annen næringsvirksomhet»	154	100,0

8.4 Entreprenørskap og nyskaping. Juridiske og økonomiske rammevilkår

8.4.1 Innspill fra Norsk senter for Bygdeforskning

8.4.1.1 Entreprenørskap og nyskaping

Mangesysleriet har lang tradisjon i norsk landbruk. I svært mange landbruksfamilier supplerer inntekt fra landbruk med inntekt fra annen jobb eller fra andre inntekter med utgangspunkt i gårdens ressurser – tilleggsnæringer. Dette har vært situasjonen historisk, og det er en situasjon det er liten grunn til vente skal endre seg, selv om bruksstørrelsen fortsetter å øke.

I dag har tett oppunder 60 prosent av norske bønder inntekter fra tilleggsnæringer. Noen av disse ligner den øvrige landbruksproduksjonen, som for eksempel leiekjøring, mens andre er helt andre typer aktiviteter, som for eksempel turisme. Noen tilleggsnæringer foregår på gården, som for eksempel gårdsutsalg av mat, mens andre finner sted på andre steder, som for eksempel bygdeservice.

Gårdens og bondens muligheter er svært forskjellige, det samme er markedssituasjonen den enkelte må forholde seg til. Mangfoldet av tilleggsnæringer er derfor svært viktig å ta vare på. En videre utvikling av nye næringer i tilknytning til landbruket reiser imidlertid en del spørsmål.

Bøndene må i sin tilpasning ta aktive valg til hvordan man skal «komponere» sammensetningen av sine inntekter og sin arbeidsdag. Men noen få unntak (for eksempel Haugen og Vik, 2008) er det gjort lite forskning på hvordan kombinasjoner mellom den tradisjonelle landbruksdrifta og tilleggsnæringen arter seg. Dette er det nødvendig å ha et våkent øye på, for bønder, rådgivere og forskere.

Bønders start og drift av tilleggsnæringer kan ses som landbruksbasert entreprenørskap. Man kan lære en del av forskningen på entreprenørskap. I arbeidet med å stimulere til etablering av nye næringer er det nødvendig å følge økonomien i de landbruksbaserte tilleggsnæringene nøye. Det man ser så langt er først og fremst at det er en svært stor variasjon i lønnsomhet. NILF's driftsgranskinger indikerer at tilleggsnæringer med produksjon av tjenester ligger over jordbrukets lønnsevne pr time, mens tilleggsnæring som dreier seg om vareproduksjon ligger under jordbrukets lønnsevne. Også for tjenesteproduksjon ser det imidlertid ut til at lønnsevnen er lavere, i gjennomsnitt, enn det man kan oppnå i et arbeidstakerforhold. Det er velkjent at rene økonomiske forhold ikke er velegnet som forklaringsramme i landbruket. Bønder har ikke et ensidig økonomisk rasjonale bak sine handlinger. Dette synes også å være tilfelle når det gjelder tilleggsnæringer.

I tillegg til de økonomiske kartleggingene er det nødvendig også å benytte forskningsbasert kunnskap om hva som motiverer og driver etableringen av nye næringer. Studier fra den generelle entreprenørskapsliteraturen skiller gjerne mellom faktorer som «presser» (push) entreprenøren til å etablere en ny næring, og det som «trekker» (pull). Det første er gjerne misnøye med dagens økonomisk situasjon, mens det andre kan være ønske om å skape noe i en næring man ser som attraktivt. Nyere studier (f.eks. Vik og McElwee, i prosess) viser at det er sammenhenger mellom typer av tilleggsnæring og hvilke motivasjoner folk har for å starte opp. Mange, spesielt de som driver med aktiviteter som ligner på den tradisjonelle drifta gjør dette fordi de trenger ekstra inntekter, mens mange andre, f.eks. de som ønsker å starte med inn på tunet aktiviteter ser ut til å motive-res av ønske om å jobbe med mennesker. Det er altså langt fra slik at økonomisk behov er det eneste eller viktigste for alle landbruksbaserte etablerere. Dette er kunnskap det er nødvendig at de som jobber med landbruksbasert entreprenørskap tar hensyn til.

Kunnskapen man etter hvert har når det gjelder etablering og drift av tilleggsnæringer i tilknytning til landbruket gir en del indikasjoner av betydning for virkemiddelutfordringene. Disse kan oppsummeres slik:

- Økonomiske virkemidler (som f.eks. BU-ordningen) har effekt for etablering av tilleggsnæringer.
- Økonomiske ordninger virker ikke utelukkende gjennom de økonomiske tilskuddene, men også fordi de innebærer ett konkret uttrykk for aksept og tro på det prosjektet som får støtte, og fordi de ofte innebærer at etablereren kommer i inngripen med et rådgivingsapparat og et etablerernettsverk.
- Kompetanseoppbygging om «ikke-økonomiske» forhold knyttet til etablering og drift av tilleggsnæringer er nødvendig.
- Nettsverk er viktig for etablerere og utvikling av markedsretta samarbeidstiltak bør prioriteres.
- Etablerere er i en sårbar situasjon og rask saksbehandling og tilbakemelding på søknader og forespørsler er viktig.
- Kompetanse i rådgiverkorpset er for mange etablerere avgjørende. Det innebærer at forskningsbasert oppdatering av rådgivere og konsulenter bør legges vekt på. En annet tiltak i denne sammenhengen er at rådgivere og konsulenter gis anledning til å jobbe på tvers av administrative grenser for å utnytte hverandres kompetanse i størst mulig grad.

8.4.1.2 Virkemidler og politikk

Materialet sendes direkte fra Norsk senter for bygdeforskning til Landbruks- og matdepartementet, som et vedlegg til utredningen.

8.4.2 Innspill fra Nordlandsforskning

Bidraget er skrevet av seniorforsker Lars Rønning, på bakgrunn av spørsmål som NILF har stilt. Spørsmålene tas også med her.

1) Det vil være verdifullt å få påpekt noen karakteristiske trekk for de tilfellene hvor etablering av slik gårdsbasert virksomhet gir en varig arbeidsplass/inntektskilde. Hva som skal legges i begrepet varig, vil vi ikke begrense ved å angi et visst antall år, så du kan tolke dette slik som du finner mest fornuftig.

Dette er egentlig et spørsmål om lønnsomhet. Lønnsomme etableringer overlever (selv om det naturligvis kan være mange andre grunner til å avvike), mens de som ikke klarer å oppnå lønnsomhet før eller senere må legge ned. Kunnskapsutviklingen på entreprenørskapsfeltet handler om prosessen med å utnytte nye muligheter til å etablere lønnsom næringsvirksomhet. Å satse på nye ideer betyr også risiko for å feile. Uten denne risikoviljen ville mange vellykkede etableringer være umulig. Derfor kan ikke alt entreprenørskap gi varig resultat, men det må være lov å feile, og feilslåtte satsinger må ses på som nytting læring.

Likevel kan det gjøres mye gjennom etableringsprosessen for å redusere risikoen og øke muligheten for lønnsomhet, og for at det dermed etableres en virksomhet som varer over tid. I boka *Matgründeren* (Borch, Kvam, & Stræte, 2005) har forskere fra flere miljøer bidratt med kunnskap om etablering av småskala matbedrifter. Noen av de største utfordringene for gårdbrukere som ønsker å starte egen foredling av gårdens produkter, er markedsorientering og bedriftsøkonomisk tenkning. Som råvareprodusent og medlem av landbrukets salgssamvirke kan bonden konsentrere seg om produksjon, mens markedsføring og salg tas hånd om av andre. Dette har ført til en avlæring i næringa når det gjelder markedsføring og salg. Med foredling av egne produkter må denne kunnskapen etableres på nytt. Det blir viktig å tenke på kunder, markeder, produktutvikling og konkurransestrategier. I kontrast til dette ser vi mange eksempler på gårdbrukere som starter småskala matproduksjon ut fra et ønske om å produsere spesielle produkter, gjenoppta gamle mattradisjoner etc. Dette er en produksjonsorientering som ikke stiller spørsmål om hvorvidt det er et marked for produktene man ønsker å produsere. Det er også en utbredt vegring mot vekst. Gårdbrukere i Nordland som driver videreforedling eller direktesalg av landbruksprodukter, har for eksempel mindre sysselsetting og inntekt fra landbruk enn gårdbrukere som driver råvareproduksjon (Rønning, 2006). Dette viser at mange ikke klarer å utnytte småskala foredling som strategi for økt inntjening, og at man ikke finner eller klarer å utnytte vekstmuligheter.

Jamført den siste tids mediefokus på dårlig lønnsomhet og nedleggesler av småskala matbedrifter, kan noe av forklaringen være manglende markedsfokus og bedriftsøkonomisk kunnskap. Noe av forklaringen kan også være det store politiske fokuset og den gode tilgangen på finansiell støtte i en tidlig fase av denne type etablering. Dette reiser flere spørsmål: Har mange etablerere latt seg påvirke av politisk retorikk og mulighetene for tilskuddsmidler uten å ha de nødvendige forutsetningene eller godt funderte forretningsideer? Har overtakelse av risiko, slik som etablerings- og investeringstilskudd medfører, bidratt til at evalueringen av ideene og utviklingen av forretningskonseptene fra gründernes side har blitt for dårlig?

2) Kjenner du eksempler på at lokale myndigheter (kommuner) har hatt avgjørende betydning for etableringssuksess, gjennom tilrettelegging, veiledning og oppfølging? I så fall er vi interessert i få noen stikkord for hva disse kommunene gjør som er viktig i denne sammenhengen.

Nordlandsforskning har studert næringsutvikling i en liten landbrukskommune i Nordland som er et godt eksempel på dette. Kommunen har sett på den negative utviklingen i antall aktive gårdsbruk, sysselsettingsnedgang i landbruket og nedgang i folketall i kommunen. Fra dette utgangspunktet har de startet proaktiv næringsutvikling. Det betyr at de ikke bare har hjulpet etablerere som har henvendt seg til kommunens næringsavdeling, men at de aktivt har initiert næringsutviklingsprosesser på ulike områder. Det ble tatt utgangspunkt i stedlige naturressurser og startet prosesser for å engasjere bygdefolk, i mange tilfeller gårdbrukere, til å tenke næringsmuligheter på disse områdene. Arbeidsmåtene var noe ulike på de ulike områdene, men fellesnevneren er å samle potensielle entreprenører til møter og nettverksbygging internt, trekke inn kompetanse eksternt og bygge nettverk til eksterne miljøer, invitere til folkemøter for å forankre nye utviklingsmuligheter i lokalsamfunnet, det vil si å skape positive holdninger.

Kommunen (som kommuner flest) hadde begrensede økonomiske ressurser til å drive næringsutvikling, men oppnådde mye gjennom sin proaktive strategi og mobilisering. Flere etableringer ble resultatet. I ett tilfelle startet til og med kommunen virksomhet i egen regi for å vise potensialet på et nytt område. Gjennom denne strategien fikk de utviklet nettverk og kompetanse som gjorde at en privat aktør senere kunne overta virksomheten.

I den samme kommunen fant vi også eksempel på at enkelte prosesser mislykkes, og kunne relatere dette til sementerte holdninger og praksis innen «tradisjonell» landbruksproduksjon som man ikke lyktes med å endre. Både de positive og negative resultatene viser betydningen av å utvikle en entreprenørskapskultur der kompetanse og positive holdninger til nye utviklingsmuligheter driver fram etableringsforsøk og nye bedrifter.

3) Kan du si noe om viktigheten av nettverk og samarbeid næringsutøverne imellom? Betyr det mye at flere etablerere er lokalisert i samme område?

Knyttet til statistikken som viser nedgangen i antall driftsenheter i landbruket, fokuseres det en del på fragmentering og oppløsning av gode produsentmiljøer og at dette bidrar til å forsterke bruksnedleggingen. Dette er reelt og har sammenheng med at det allerede er utstrakt samarbeid i landbruket. Halvparten av bøndene oppgir at de er med i en form for maskinsamarbeid. Nesten like mange oppgir at de har samarbeid i forbindelse med onner eller spesielle arbeidsoperasjoner, og en fjerdedel er med i avløserring (Rønning, 2006).

Samarbeidspartnere gjør det også lettere å starte ny næringsvirksomhet. De som opplever at de har, eller lett kan skaffe seg, samarbeidspartnere, starter i større grad ny næringsvirksomhet enn andre (Rønning, 2009b). Gode nettverk kan i tillegg være verdifulle på andre måter enn å gi tilgang til samarbeidspartnere. I alt entreprenørskap er informasjon en viktig faktor. Informasjon er ofte kilden til nye ideer, og det er grunnlaget for å evaluere om nye forretningsideer er realistiske og kan bli til lønnsom virksomhet. I tilgangen til informasjon er nettverk viktig. Den som har et stort og diversifisert nettverk kan få tilgang til mer og mer variert informasjon enn de som har et lite og smalt nettverk. Ofte oppdages forretningsideer gjennom kontakt med personer man har en fjern tilknytning til, mens de man omgås til daglig, ofte tenker likt og har samme informasjon som man selv. Det nære nettverket kan derimot være verdifullt i evalueringen av nye forretningsideer. Dette er personer man har stor tillitt til, og som kan komme med kritiske synspunkter. Videre kan det nære nettverket gi tilgang til ressurser som det ville være vanskelig, eller dyrere, å anskaffe i markedet. Denne potensielle nytten av kontakter og nettverk viser at de sosiale omgivelsene kan utgjøre en sosial kapital som er verdifull for entreprenørene (Rønning, 2008).

4) Kjenner du eksempler på at læringsmiljøer og møteplasser for etablerere blir opprettet? Hvem er det i så fall som har opprettet dem? Kan det ses effekt av slike tiltak?

Nordlandsforskning har gjennom prosjektet Innovative bygdemiljø studert bygdemiljøer hvor man har fått til en positiv utvikling gjennom kollektive prosesser. Boka Innovative bygdemiljø – ildsjeler og nyskappingsarbeid (Borch & Førde, 2010) oppsummerer mye av kunnskapen fra prosjektet. Her ser vi at møteplasser og kollektiv læring ofte er viktige deler av slike prosesser. Et eksempel fra Hedmark viser hvordan et grendemiljø fikk i stand en svært positiv utvikling gjennom å etablere en møteplass for nærings- og bygdeutvikling. Her ble det skapt en felles forståelse for utfordringene, det ble generert mange nye ideer, og nye prosjekter ble forankret i lokalsamfunnet. I motsetning til kommunen som ble omtalt under punkt 2, kom denne prosessen i gang etter initiativ fra en gårdbruker i grenda som over tid klarte å mobilisere, først andre gårdbrukere, senere hele grenda til et fellesskap for bygdeutvikling.

Effekten av denne møteplassen er at det skapes en arena med et positivt fokus der man skaper tiltro til at man kan skape endringer lokalt – lokalsamfunnet kan styre egen utvikling. Dette er en motsats til negative holdninger der man aksepterer å være underlagt eksterne markedskrefter, norsk og internasjonal politikk, og der eneste utvei synes å være at eksterne myndigheter tar aktive grep. Internt er effekten at flere ideer kommer på banen, det skapes større takhøyde for å prøve, eventuelt mislykkes, mens sjansen for å lykkes øker med de samarbeidsmulighetene som skapes av samhandling.

5) Vi ønsker innspill om virkemidler som kan fremme satsing på gårdsbaserte næringer utenom tradisjonelt landbruk. Hvilke typer virkemidler som trengs, prioriterte innsatsområder og mulig forenkling av gjeldende regelverk er temaer som vi gjerne ser at du kommenterer.

Gjennom punktene 2 og 4 er det pekt på betydningen av lokale initiativ og prosesser. Dette handler i stor grad om å utvikle kompetanse og sosiale omgivelser – sammenfattet som entreprenøriell kapasitet i lokalsamfunnet. Noen steder initieres disse prosessene av private aktører som har et engasjement for lokalsamfunnet, og som ser muligheter. Det er imidlertid tilfeldig hvorvidt de enkelte lokalsamfunn har denne typen ildsjeler. Kommunen er derimot en offentlig aktør med samfunnsutvikling som oppgave. Samtidig ser vi med eksempelet fra Nordland at også kommunen kan opptre utradisjonelt og skape utvikling ut over det de er pålagt av oppgaver. Kommunen som en lokal aktør har også oppnådd mye næringsutvikling med relativt liten ressursinnsats ved å bygge entreprenøriell kapasitet i lokalsamfunnet. Dette taler for at nasjonale og regionale myndigheter også bør satse på denne kanalen for å stimulere til næringsutvikling. Kommunene kan oppfordres og gis kunnskap til å drive mer proaktivt næringsutviklingsarbeid. Samtidig bør private initiativ støttes. Virkningen av at utviklingsinitiativ kommer nedenfra og forankres i lokalsamfunnet, er betydelig. Det skaper eierskap, engasjement og deltakelse i prosessene.

6) Vi vil finne det svært interessant å få ei oppsummering av viktige hovedpunkter fra kapitlet «Bygdeentreprenørene – muligheter og utfordringer» i boka «Bygdeutviklere i Nordland».

Bygdeentreprenørene (Rønning, 2009a): Kapitlet fokuserer på entreprenørskap som kilde til bygdeutvikling, og spesielt på gårdsbrukene som arena for lokalt entreprenørskap. Gårdene representerer stedlige ressurser, og de som eier og bor på gården, har ofte en sterk tilknytning til bygda. Derfor er gårdsbruket som arena for næringsutvikling spesielt interessant i et bygdeutviklingsperspektiv, noe tall fra en spørreundersøkelse blant eiere av gårdsbruk viser (Nasjonal undersøkelse i 2006 blant eiere av landbrukseiendommer større enn 5 daa som er i yrkesaktiv alder og som bor på eiendommen). For Nordland (tilsvarende tall for landet oppgitt i parentes) viser undersøkelsen at 52 prosent (62 %)

driver landbruksproduksjon, mens 25 prosent (33 %) driver annen næring. 16 prosent (22 %) kombinerer landbruk med annen næring slik at i alt 61 prosent (73 %) av dem som eier og bor på gårdsbruk i Nordland (Norge) driver en form for næringsvirksomhet. Nasjonalt er det altså næringsvirksomhet knyttet til tre av fire gårdsbruk, inkludert gårdsbruk der landbruksproduksjonen har opphørt.

Videre fokuserer kapitlet på menneskelige og sosiale ressurser som fremmer entreprenørskap og hvordan ulike aktører, samfunnsentreprenører, kan tilrettelegge for næringsutvikling. Kompetanse er viktig, i form av både utdanning, yrkeserfaring og generell livserfaring. Mange av de dyktigste bygdeentreprenørene er tilflyttere som bringer ny kompetanse til bygda, og kombinerer dette med stedlig kunnskap og ressurser når de utvikler nye næringsmuligheter. Derne er de sosiale omgivelsene viktig. Hvilke holdninger møter bygdeentreprenørene, og hvilken hjelp og støtte kan disse få i lokale nettverk? Vi ser at de sosiale omgivelsene kan oppmuntre og støtte entreprenørene, men at de gjennom negative sanksjoner også kan hindre nyskaping. Å bygge en entreprenørskapskultur handler om å endre og utvikle sosial kapital til å bli en verdifull ressurs for entreprenørene. Med flere entreprenører utvikles også entreprenøriell kompetanse, og vi får en positiv sirkel som avler mer entreprenørskap. Samfunnsentreprenører har vi kalt de aktørene som arbeider på et lokalsamfunnsnivå med å utvikle entreprenøriell kapasitet og kultur i bygda. Det er eksempler på både private personer og organisasjoner, så vel som næringsutviklere i kommunene, som har tatt denne aktive rollen. Gjennom å utvikle kompetanse og positive holdninger til entreprenørskap kan dette med relativt små (kommunale) midler mobilisere ledige ressurser, eksempelvis gårdsbaserte ressurser til ny næringsutvikling.

7) Dersom du ser at viktige problemstillinger for temaet er utelatt her, er vi takknemlige for å bli gjort oppmerksom på dem, og vi tar i så fall gjerne imot dine vurderinger av hva disse betyr.

Under dette punktet vil jeg kommentere temaet for denne forespørselen «Entreprenørskap og nyskaping i gårdsbasert næringsvirksomhet utenom tradisjonelt jordbruk og skogbruk» som også gjerne er tenkt som temaoverskrift i Stortingsmeldingen. Dette handler om begrepsbruk. I landbrukssammenheng har entreprenørskap og nyskaping i stor utstrekning blitt synonymt med begrepet «tilleggsnæringer». Når øvrige deler av landbruket omtales som «tradisjonelt» skapes et inntrykk av at denne delen av næringa ikke er gjenstand for endring. Dette er for det første ikke riktig. Det «tradisjonelle» landbruket er i stor grad gjenstand for innovasjon og også entreprenørskap. Samtidig vet vi at det er betydelig motstand i landbruksnæringa mot å definere tilleggsnæringer som noen løsning på lønnsomhetsutfordringene i næringa, noe som gjør at entreprenørskap er i ferd med å få en negativ klang i landbruket. Begrepsbruken bidrar til å sementere de strategiske valgene og redusere det strategiske mangfoldet i næringa. Dette er en uheldig utvikling og en utfordring for ei næring som trenger nyskaping og entreprenørskap på bred front for å møte framtidige markedsforhold, klima- og produksjonsbetingelser, og politiske rammebetingelser. Tradisjonelt landbruk og tilleggsnæringer er i hovedsak definert ut fra en etablert organisering av verdikjedene i næringa. Når gårdsbasert foredling av melk og kjøtt kategoriseres som tilleggsnæring i likhet med grønn omsorg og turisme viser dette en politisk styring av begrepsbruken som tar utgangspunkt i en etablert næringsorganisering, og ikke det som naturlig burde følge av begrepene landbruk og matproduksjon med strategiske valgmuligheter. I forbindelse med ei ny Stortingsmelding bør det vurderes om det er hensiktsmessig å videreføre denne begrepsbruken for det framtidige landbruket og de utfordringene næringa står overfor.

8.4.3 Innspill fra NILF

Entreprenørskap kan defineres som «en prosess som involverer oppdagelse, vurdering og nyttiggjøring av muligheter til å introdusere nye varer og tjenester, organisasjonsmetoder, markeder, prosesser eller råmaterialer gjennom å organisere innsatsfaktorer på en ny måte» (Shane 2003). Det finnes en rekke ulike definisjoner av entreprenørskap. Men uavhengig av hvilken definisjon man velger som utgangspunkt, kan det hevdes at entreprenørskap er viktig for utvikling av nye bedrifter, og for videreutvikling av eksisterende bedrifter. Graden av entreprenørskap kan variere fra bedrift til bedrift, og ved ulike tidspunkter hos den enkelte bedriften.

Entreprenørskapspolitikk er politikk som er rettet mot fasen før oppstart, oppstartsfasen og fasen for tidlig drift av selskapet. Politikken skal påvirke motivasjon, muligheter og evner med tanke på å oppfordre mennesker til å se på entreprenørskap som en mulighet (Lundström & Stevenson 2005). Når myndighetene skal velge virkemidler for entreprenørskap, kan de velge mellom både generelle og selektive virkemidler (NOU 2004:19). Generelle virkemidler er rettet mot målgrupper som tilfredsstiller generelle vilkår, og som er nøytrale ved at de gir en generell rettighet som gjelder uavhengig av næring. Selektive virkemidler karakteriseres blant annet av at de tildeles etter bestemte kriterier, og etter søknad med påfølgende individuell vurdering. Generelle og selektive virkemidler grupperes ofte ut fra om man må søke for å få tilgang til dem. Ulempen med generelle virkemidler er at alle kvalifiserer til å få dem, og dermed at de kan være dyre. Selektive virkemidler kan også være dyre på grunn av identifiseringsproblemer og lobbykostnader.

Relevante tiltak for entreprenørskap kan være rådgivning og veiledning, finansiell støtte, forskning, utdanning og infrastruktur (Lundström & Stevenson 2005). I tillegg vil det være viktig å redusere administrative hindre. Entreprenørskap har til nå vært lite vektlagt i landbrukspolitikken. Begreper som vektlegges i større grad er næringsutvikling, omstilling, konkurranseforhold og forbruker- og markedstilpasning. Dette er i tråd med hva Lundström & Stevenson (2005) kaller politikk for små og mellomstore bedrifter. Det vil være nødvendig å utøve både entreprenørskapspolitikk og politikk for små og mellomstore bedrifter, men det bør legges større vekt på entreprenørskapspolitikk enn i dag. Man kan ikke på forhånd vite hvor etterspørselen ligger i framtida (selv om den kan påvirkes), eller hvilke bedrifter som vil lykkes i markedet.

Når politikken for nye næringer i landbruket skal vurderes i forbindelse med ei ny landbruksmelding, vil det være viktig at man ikke ser på bare ett eller noen få av virkemidlene. Virkemidlene må ses i sammenheng, og det viktig at de ikke vinkles for snevert.

Nedenfor nevnes noe litteratur om entreprenørskap. Også litteratur om entreprenørskap i næringer uten direkte landbrukstilknytning er interessant, siden kunnskapen der i stor grad er relevant og overførbar til de landbruksrelaterte næringene.

Rønning, L. (2004). *Multinæringsaktivitet på norske gårdsbruk – analyse av økonomi og sysselsetting i annen næringsvirksomhet*. Nordlandsforskning Arbeidsnotat 1013/04. http://nordlandsforskning.no/files/Notater%202004/arbnotat_1013_04.pdf
Rapporten dekker økonomi og sysselsetting, i tillegg til variasjoner og mangfold, i annen næring i tilknytning til norske gårdsbruk.

Ruud G-H. (2009). *Grønt reiseliv på Romerike. Hva hemmer og hva fremmer?* Masteroppgave UMB. http://www.agroutvikling.no/userfiles/file/Masteroppgave_Gry-Heidi_Ruud.pdf

Masteroppgaven undersøker en rekke faktorer som kan virke hemmende eller fremmende for oppstart og videre drift av bedrifter som tilbyr grønt reiseliv på Romerike. En del av

faktorene kan i større eller mindre grad overføres til andre områder i landet og andre næringer med landbrukstilknytning.

Skog og landskap har rapporter og artikler om næringsutvikling samlet på en side: http://www.skogoglandskap.no/emneord/naringsutvikling/content2_english_view

8.6 Verneområder

8.6.1 Innspill fra NILF

Forvaltningen av nasjonalparkene i Norge kan oppleves som et komplekst system, hvor det er mange organer å forholde seg til dersom man skal drive næringsvirksomhet i disse områdene. På den andre sida har nasjonalparkene mange tilreisende som kan gi et godt kundegrunnlag for dem som driver næring her. Her angir vi litteratur som omhandler flere aspekter ved å drive næring i vernede områder:

Aas, Ø. et. al. (2003). Bruk og forvaltning av nasjonalparker i fjellet. NINA fagrapport.

<http://www.nina.no/Publikasjoner/Publikasjon.aspx?pubid=1340&Fra=P>

Rapporten tar for seg internasjonale erfaringer med forvaltning av menneskelig virksomhet i nasjonalparker, kartlegging av næringsaktivitet i Dovrefjell-Sunndalsfjella, Femundsmarka og Reisa nasjonalparker. I tillegg følger en litteraturstudie av økologiske, kulturfaglige og sosiale effekter av turisme i verneområder.

Rønning, L. & Fedreheim, G. E. (2009). Næringsvirksomhet og friluftsliv i nordnorske verneområder: konflikt eller samarbeid? NF-rapport 12/2009.

http://nordlandsforskning.no/files/Rapporter%202009/rapp_12_2009.pdf

Rapporten dekker ulike interesser og utviklingstrekk omkring vern og næringsvirksomhet i og i nærheten av nordnorske verneområder.

8.6.2 Innspill fra Norsk senter for bygdeforskning

Materialet oversendes direkte til Landbruks- og matdepartementet, som et vedlegg til utredningen.

8.7 Reiseliv

8.7.1 Grønt reiseliv

8.7.1.1 Data fra Norsk senter for Bygdeforskning

Norsk senter for Bygdeforskning gjennomførte i 2009 en kartleggingsundersøkelse av bygeturisme og gårdsmat i Norge. Utvalget for denne undersøkelsen var alle medlemmene av bransjeorganisasjonen HANEN. Av de 448 medlemmene av HANEN valgte 298 å delta i undersøkelsen, noe som ga en svarprosent på 66,5. Siden vi i denne sammenheng kun er interessert i de medlemmene av HANEN som driver med bygdeturisme, har vi valgt å kun vise resultatene for de av medlemsbedriftene som ikke driver med gårdsmat, eller hvor gårdsmat ikke er en viktig del av den totale virksomheten. Antall bedrifter som

var medlemmer av HANEN, som først og fremst drev med bygdeturisme, og som deltok i denne undersøkelsen, var 152.

Når det gjelder status for denne næringen i Norge, viser tallene fra denne kartleggingsundersøkelsen at et klart flertall på 73 prosent av bygdeturismevirksomhetene også driver med ordinær landbruksproduksjon. Likevel legger såpass mange som 21 prosent av dem som driver med bygdeturisme ned flere månedsverk arbeid i bygdeturisme enn de gjør i tradisjonelt landbruk, mens 18 prosent legger ned mer enn seks måneders arbeidstid både i bygdeturisme og i tradisjonelt landbruk. For 31 prosent er bygdeturisme en tillegg-snæring (mer enn seks månedsverk i tradisjonelt landbruk, og mindre enn seks månedsverk i bygdeturisme), mens for 30 prosent er bygdeturisme kun en hobby. For de fleste av dem som driver med bygdeturisme, utgjør inntektene en ganske liten andel av de samlede inntektene til husholdningene (mindre enn 50 prosent for 86 prosent av husholdningene, og mindre enn 25 prosent for 60 prosent av husholdningene).¹⁴

Tabell 8.27 Bygdeturisme-virksomhetene inndelt etter arbeidstid i tradisjonelt landbruk og bygdeturisme. Prosent. N: 131

Bygdeturisme hovednæring (< 6 mnd. verk bygdeturisme og > 6 mnd. verk tradisjonelt landbruk)	21
Bygdeturisme og trad. landbruk likeverdige (< 6 mnd. verk bygdeturisme og tradisjonelt landbruk)	18
Bygdeturisme og trad. landbruk hobby (> 6 mnd. verk bygdeturisme og tradisjonelt landbruk)	30
Bygdeturisme tillegg-snæring (> 6 mnd. verk bygdeturisme, < 6 mnd. verk tradisjonelt landbruk)	31
Totalt	99

Kilde: Bygdeturisme og gårdsmat i Norge

Tabell 8.28 Andel av respondentene som driver gårdsbruk aktivt ved siden av bygdeturisme-/gårdsmatvirksomhet. Prosent. N(138)

Driver ordinær landbruksproduksjon	73
Driver ikke ordinær landbruksproduksjon	18
Har kun produksjon som en direkte del av bygdeturisme-/gårdsmatvirksomhet	9
Totalt	100

Kilde: Bygdeturisme og gårdsmat i Norge

¹⁴ Se tabellene 8.27, 8.28 og 8.29

Tabell 8.29 Andel av husholdningens samlede nettoinntekt som kom fra bygdeturisme-/gårdsmatvirksomhet i 2008. Prosent. N(144)

0 prosent	6
1–24 prosent	54
25–49 prosent	26
50–74 prosent	7
75–100 prosent	7
Totalt	100

Kilde: Bygdeturisme og gårdsmat i Norge

De fleste bygdeturismevirksomhetene er små familieeide foretak, som i 79 prosent av tilfellene sysselsetter færre enn sju personer, og der 69 prosent av bedriftene har en omsetning på mindre enn 500 000 kr.¹⁵

Tabell 8.30 Antall personer som har mottatt lønn, honorarer og annen økonomisk godtgjørelse fra bygdeturisme-/gårdsmatvirksomhet i løpet av 2008. Prosent. N(140)

1–2 personer	42
3–4 personer	19
5–6 personer	18
7–8 personer	9
9–10 personer	5
11–15 personer	2
16–20 personer	4
Mer enn 20 personer	1
Totalt	100

Kilde: Bygdeturisme og gårdsmat i Norge

Tabell 8.31 Omsetning for bygdeturisme-/gårdsmatvirksomhet i 2008. Prosent. N(143)

Ingen omsetning	1
1–49 999	12
50 000 –99 999	11
100 000–299 999	28
300 000–499 999	17
500 000–699 999	10
700 000–999 999	5
1 000 000–1 499 999	7
1 500 000–2 499 999	4
2 500 000–4 999 999	5
Totalt	100

Kilde: Bygdeturisme og gårdsmat i Norge

¹⁵ Se tabellene 8.30 og 8.31

Så godt som alle som driver med bygdeturisme i Norge, oppgir at ferie- og fritidsmarkedet er viktig/noe viktig (92 %), men det er også en betydelig andel som svarer at andre markeder, som kursing, konferanser og selskapsarrangementer, er viktige. Av dem som driver med bygdeturisme i Norge, er det flest (68 %) som synes at det lokale/regionale markedet er svært viktig, men et flertall oppgir også at det nasjonale og internasjonale markedet er svært viktig.¹⁶

Tabell 8.32 Viktighet av følgende markedssegmenter for bygdeturismevirksomheter. Prosent

	<i>Viktig</i>	<i>Noe viktig</i>	<i>Lite/ikke viktig</i>	<i>Driver ikke med</i>	Totalt	N
Ferie/fritidsmarkedet	79	13	5	2	99	148
Kurs, konferanser o.l.	22	27	25	26	100	128
Selskapsarrangementer (bryllup, bursdag, julebord)	30	23	20	27	100	128
Andre markedssegment	30	20	18	32	100	66

Kilde: Bygdeturisme og gårdsmat i Norge

Tabell 8.33 Viktighet av følgende markeder for bygdeturisme-/gårdsmatvirksomhet. Prosent

	<i>Svært viktig i dag</i>	<i>Mindre viktig i dag</i>	<i>Ikke viktig/aktuelt i dag</i>	Totalt	N	<i>Vil bli viktigere i fremtiden</i>	N
Det lokale/regionale markedet	68	24	8	100	142	20	152
Det nasjonale markedet	57	35	8	100	143	23	152
Det internasjonale markedet	51	27	22	100	137	23	152

Kilde: Bygdeturisme og gårdsmat i Norge

Til tross for ganske små omsetningstall i denne næringen, og til tross for at et flertall (54 %) av disse virksomhetene gikk i balanse og omtrent like mange av dem gikk med underskudd (24 %) som overskudd (22 %), er det en betydelig optimisme i denne næringen. De fleste av disse virksomhetene forventer en viss eller betydelig økning i omsetning i løpet av de neste fem årene (72 %). 49 prosent av virksomhetene planlegger å øke omfanget av næringen i løpet av de neste tre årene, 43 prosent planlegger å fortsette med samme omfang som i dag, mens kun 6 prosent vurderer å redusere omfanget/slutte eller selge virksomheten.¹⁷

¹⁶ For oversikt over henholdsvis viktighet av forskjellige markedssegmenter og markeder, se tabellene 8.32 og 8.33

¹⁷ For de økonomiske tallene se tabellene 8.34, 8.35 og 8.36

Tabell 8.34 Andel av bygdeturismevirksomhetene som gikk med overskudd i 2008. Prosent. N(143)

Virksomhet gikk med overskudd	22
Virksomhet gikk i balanse	54
Virksomhet gikk med underskudd	24
Totalt	100

Kilde: Bygdeturisme og gårdsmat i Norge

Tabell 8.35 Forventet omsetning i bygdeturisme-/gårdsmatvirksomhet de neste 5 årene. Prosent. N(143)

En betydelig økning i forhold til i dag	21
En viss økning i forhold til i dag	51
Om lag samme nivå som i dag	23
Reduksjon i forhold til i dag	5
Totalt	100

Kilde: Bygdeturisme og gårdsmat i Norge

Tabell 8.36 I hvilket omfang respondenten planlegger å drive med bygdeturisme-/gårdsmatvirksomhet de neste 3 årene. Prosent. N(150)

Planlegger å øke omfanget	49
Planlegger å fortsette med samme omfanget som i dag	43
Planlegger å redusere omfanget eller slutte helt	5
Planlegger å overdra/selge virksomheten	1
Vet ikke	3
Totalt	101

Kilde: Bygdeturisme og gårdsmat i Norge

Så godt som alle som planlegger å utvide bygdeturismevirksomheten (91 %), svarte at tro på sitt eget produkt i stor grad påvirker beslutningen om en framtidig utvidelse. Ellers var det også en god del som i stor grad svarte at behovet for større omsetning (52 %), større etterspørsel (37 %), ønsket om å skape nye arbeidsplasser (37 %) samt ønsket om å utvikle egen kompetanse (40 %) i stor grad påvirker deres beslutning om å utvide driften i framtiden.¹⁸ Da de som driver med bygdeturisme ble spurt om hvorfor de ikke tenker å utvide, svarte et flertall (53 %) at tilfredshet med dagens driftsnivå i stor grad er en grunn til at de ikke planlegger å utvide driften i framtiden, og en betydelig andel (41 p) svarte også at de ikke kan utvide fordi de ikke har mer tid å legge ned i virksomheten.¹⁹

¹⁸ For oversikt over hvilke faktorer som påvirker beslutning om å utvide drift, se tabell 8.37

¹⁹ For hvilke andre faktorer som påvirket gårdbrukernes beslutning om ikke å utvide, se tabell 8.38

Tabell 8.37 I hvor stor grad følgende faktorer påvirker beslutning om å utvide drift blant de respondentene som planlegger dette. Prosent

	<i>I stor grad</i>	<i>I noen grad</i>	<i>I liten/ingen grad</i>	Totalt	N
Opplever stor etterspørsel	37	54	9	100	67
Har tid og ressurser til overs	15	58	27	100	66
Har tro på produktet	91	9	0	100	70
Ønsker å skape nye arbeidsplasser	37	51	12	100	65
Ønsker å utnytte mer av egen kompetanse	40	45	15	100	67
Har fått nye samarbeidspartnere	16	37	48	101	63
Opplever økt støtte/bistand fra lokalmiljøet	22	52	26	100	65
Har fått lån, støtte eller annen frisk kapital til å utvide	17	28	55	100	64
Har behov for større omsetning og inntjening	52	43	6	101	68
Andre faktorer	10	35	55	100	29

Kilde: Bygdeturisme og gårdsmat i Norge

Spørsmålet ble stilt til de respondentene som svarte at de ikke planla å øke omfanget av driften

Tabell 8.38 I hvor stor grad følgende faktorer påvirker beslutning om ikke å utvide drift blant de respondentene som ikke planlegger å utvide. Prosent

	<i>I stor grad</i>	<i>I noen grad</i>	<i>I liten/ingen grad</i>	Totalt	N
Tilfredshet med dagens driftsnivå	53	42	5	100	59
En utvidelse vil gå ut over kvaliteten på produkt/tilbudet	12	40	47	99	57
Har ikke mer tid å legge ned i virksomheten	41	46	14	101	59
Har tatt ut potensialet i markedet	6	34	60	100	53
Vanskeligheter med å få relevant arbeidskraft	11	28	61	100	54
Manglende støtte i lokalmiljøet	4	22	75	101	55
Begrensninger i de eksisterende distribusjonskanalene for produktene	0	27	73	100	55
For mye usikkerhet knyttet til fremtiden	7	36	57	100	56
Vanskeligheter med å få ny kapital/lån for utvidelse	6	22	72	100	54
Nye krav og reguleringer gjør videre utvidelse vanskelig	6	17	77	100	52
Andre faktorer	13	13	73	99	30

Kilde: Bygdeturisme og gårdsmat i Norge

Spørsmålet ble stilt til de 104 respondentene som svarte at de planla å fortsette virksomheten med samme omfang som i dag.

I kartleggingsundersøkelsen om bygdeturisme og gårdsmat ble også gårdbrukerne bedt om å ta stilling til hvilke faktorer de syntes virket mest hemmende på disse næringene i Norge. Et klart flertall (78 %) av dem som driver med bygdeturisme, var enige i påstandene om at det er for liten kunnskap om næringen i det offentlige, og at offentlige godkjeningsprosesser (75 %) er for krevende og kompliserte, mens en god del også la vekt på at det er vanskelig å få økonomisk støtte (45 %), manglende tilgang på kompetent arbeidskraft (45 %), utilstrekkelig tilgang på gode markedsførings- (38 %) og distribusjonskana-

ler (35 %), at det er for få gode samarbeidspartnere lokalt (44 %), og at det er for lavt kompetansenivå i næringen som helhet (34 %).²⁰

Tabell 8.39 Grad av enighet i de følgende påstandene om hva som virker hemmende på bygdeturisme-/gårdsmatnæringen i Norge. Prosent

	<i>Helt enig</i>	<i>Delvis enig</i>	<i>Verken enig eller uenig</i>	<i>Delvis uenig</i>	<i>Helt uenig</i>	Totalt	N
Det er for liten kunnskap om næringen i det offentlige	42	36	18	4	0	100	147
Det er vanskelig å få tilgang på lån i bank	4	21	44	20	11	100	140
Det er vanskelig å få (relevant) økonomisk støtte	15	30	30	18	7	100	142
Offentlige godkjenningsprosesser er for krevende og kompliserte	38	37	18	4	4	101	144
Det er manglende tilgang på (kompetent) arbeidskraft	11	34	37	11	7	100	142
Det er utilstrekkelig tilgang på gode markedsføringskanaler	13	25	31	22	9	100	140
Det er utilstrekkelig tilgang på gode distribusjonskanaler	12	23	40	18	7	100	135
Det er for få gode samarbeidspartnere lokalt	11	33	31	19	5	99	140
Det er for få gode samarbeidspartnere regionalt og nasjonalt	6	23	40	26	5	100	136
Det er for få gode samarbeidspartnere internasjonalt	3	18	55	15	9	100	137
Det er for lavt kompetansenivå i næringen som helhet	10	24	40	19	8	101	139

Kilde: Bygdeturisme og gårdsmat i Norge

8.7.1.2 Data fra SSB

Forekomsten av hytteutleie og annen gårdsturisme i jordbruksbedrifter er dokumentert gjennom fem åranger av Landbruksundersøkelsen. Tabell 8.40 presenterer noen av resultatene.

Tabell 8.40 Antall jordbruksbedrifter hvor det drives bortleie av hytter eller annen gårdsturisme

	1999	2001	2003	2005	2007
Storbyregioner	404	561	430	394	364
Mellomstore byregioner	419	494	345	323	307
Småbyregioner	525	658	597	502	451
Småsenterregioner	1 396	1 369	1 355	1 312	992
Områder med spredt bosetting	362	307	295	297	211
Landet	3 106	3 390	3 023	2 827	2 325

²⁰ Se tabell 8.39

Undersøkelsen fra 2007 inneholder også inntektstall fra i alt 2 045 jordbruksbedrifter. Resultater er gjengitt i tabell 8.41.

Tabell 8.41 Bruttoinntekt fra hytteutleie eller annen gårdsturisme, kroner per jordbruksbedrift

	2007
Storbyregioner	159 790
Mellomstore byregioner	219 400
Småbyregioner	106 938
Småsenterregioner	122 273
Områder med spredt bosetting	52 652
Landet	130 534

Fra skogbruksdelen av Landbruksundersøkelsen er det hentet data til tabell 8.42.

Tabell 8.42 Hytteutleie. Antall skogeiendommer. Bruttoinntekt i kroner per skogeiendom

Utvalgskriterium	2004		2008	
	Minimum 25 daa produktiv skog		Minimum 100 daa produktiv skog	
	Antall eiendommer med aktivitet	Bruttoinntekt per eiendom, kroner	Antall eiendommer med aktivitet	Bruttoinntekt per eiendom, kroner
Storbyregioner	600	41 992	287	58 105
Mellomstore byregioner	787	90 274	261	55 780
Småbyregioner	781	39 469	312	34 825
Småsenterregioner	1 147	47 350	939	102 780
Områder med spredt bosetting	402	87 808	268	45 772
Landet	3 717	58 293	2 067	72 993

Ved å se tabellene 8.41 og 8.42 i sammenheng, får vi inntrykk av at rein hytteutleie gir betydelig lavere bruttoinntekt enn virksomhet som inneholder andre former for gårdsturisme. Ei av forklaringene på det er nok at andre former for gårdsturisme ofte er langt mer arbeidsintensive.

8.7.1.3 Data fra NILFs driftsgranskinger i jord- og skogbruk

Driftsgranskningene opererer med «hytteutleie» og «gårdsturisme» som to forskjellige driftsgreiner. Det er ikke alltid opplagt hvor skillelinja går mellom de to typene virksomhet. I prinsippet blir utleie av hytter på gården registrert som hytteutleie når det ikke gis tilbud om bevertning eller aktiviteter ellers. Se tabellene 8.43 og 8.44.

Tabell 8.43 Bruttoinntekt og arbeidsinnsats knyttet til hytteutleie. Kroner per bruk og timer per bruk

	2005	2006	2007	2008
Antall bruk med omsetning innen hytteutleie	41	38	36	39
Bruttoinntekt per bruk, kroner	29 374	28 675	43 450	41 542
Antall arbeidstimer per bruk	40	43	43	44

Tabell 8.44 Bruttoinntekt og arbeidsinnsats knyttet til gårdsturisme. Kroner per bruk og timer per bruk

	2005	2006	2007	2008
Antall bruk med omsetning innen gårdsturisme	20	22	21	20
Bruttoinntekt per bruk, kroner	163 905	129 715	148 744	147 454
Antall arbeidstimer per bruk	499	506	499	453

NILFs data bekrefter at rein hytteutleie gir lavere bruttoinntekt enn andre former for gårdsturisme.

8.7.2 Fiske og jakt

8.7.2.1 Data fra undersøkelsene til SSB

Bortleie av jakt- eller fiskerett

Landbruksundersøkelsen har i første rekke data for *antall forekomster* av denne typen bortleie, men for undersøkelsesåret 2007 foreligger i tillegg inntektsregistreringer fra 4 027 bruk. Tabellene 8.45 og 8.46 viser resultater fra de Landbruksundersøkelsene som er rettet mot jordbruksbedrifter.

Tabell 8.45 Antall jordbruksbedrifter hvor det drives bortleie av jakt- eller fiskerett

	1999	2001	2003	2005	2007
Storbyregioner	1039	832	835	1514	866
Mellomstore byregioner	831	623	637	1219	799
Småbyregioner	1 306	936	1084	1795	1 093
Småsenterregioner	2206	1 874	1825	2532	1 726
Områder med spredt bosetting	469	415	413	521	308
Landet	5 851	4 680	4 794	7580	4 791

Tabell 8.46 Bruttoinntekt fra bortleie av jakt- eller fiskerett, kroner per jordbruksbedrift

	2007
Storbyregioner	12 579
Mellomstore byregioner	9 094
Småbyregioner	52 977
Småsenterregioner	11 987
Områder med spredt bosetting	16 760
Landet	21 602

Skogbruksdelen av Landbruksundersøkelsen tar for seg to separate typer næring som hører inn under jakt og fiske: «Salg av jakt- og fiskerett» og «tilrettelegging for jakt og fiske». «Salg av jakt- og fiskerett» fra skogbruksdelen av undersøkelsen og «bortleie av jakt- eller fiskerett» fra jordbruksdelen har samme reelle innhold. Tabell 47 viser resultatene fra skogbruksdelen, og presenterer beregnet gjennomsnittlig bruttoinntekt totalt for landet på noe lavere nivåer enn hva som er funnet for jordbruksbedrifter.

Tabell 8.47 Salg av jakt- og fiskerett. Antall skogeiendommer/bruttoinntekt i kroner per skogeiendom

Utvalgs-kriterium	2004		2008	
	Minimum 25 daa		Minimum 100 daa	
	produktiv skog		produktiv skog	
	Antall eiendommer med aktivitet	Brutto-inntekt per eiendom, kroner	Antall eiendommer med aktivitet	Brutto-inntekt per eiendom, kroner
Storbyregioner	1 337	13 667	3 300	9880
Mellomstore byregioner	1 487	9 445	2 381	11 648
Småbyregioner	2 413	12 535	3 882	12 266
Småsenterregioner	2 635	15 121	4 581	14 255
Områder med spredt bosetting	733	26 173	1 306	12 808
Landet	8 605	14 131	15 449	12 297

Tilrettelegging for jakt og fiske

Ifølge tabell 8.48 har virksomheten «tilrettelegging for jakt og fiske» gitt betydelig høyere bruttoinntekt enn «salg av jakt- og fiskerett», særlig på de eiendommene som var med i 2008-undersøkelsen. Tabellen viser også et mønster hvor bruttoinntekta er større jo mer sentral regionen er.

Tabell 8.48 Tilrettelegging for jakt og fiske. Antall skogeiendommer/kroner per skogeiendom

Utvalgskriterium	2004		2008	
	Minimum 25 daa		Minimum 100 daa	
	produktiv skog		produktiv skog	
	Antall eiendommer med aktivitet	Bruttoinntekt per eiendom, kroner	Antall eiendommer med aktivitet	Bruttoinntekt per eiendom, kroner
Storbyregioner	193	39 285	59	88 416
Mellomstore byregioner	105	30 848	103	63 670
Småbyregioner	270	22 119	148	61 452
Småsenterregioner	372	15 519	169	31 969
Områder med spredt bosetting	94	15 053	80	28 821
Landet	1 033	23 214	558	51 215

8.7.2.2 Data fra NILF

Resultater fra driftsgranskinger i jord- og skogbruk

Utleie av jakt og fiske

Tabell 8.49 Bruttoinntekt og arbeidsinnsats knyttet til utleie av jakt og fiske. Kroner per bruk. Arbeidstimer per bruk

	2005	2006	2007	2008
Antall bruk med omsetning innen utleie av jakt og fiske	231	242	216	225
Bruttoinntekt, kroner per bruk	11 143	10 768	10 580	11 565
Antall arbeidstimer per bruk	5	6	12	3

Blant deltakerne i driftsgranskingene kommer en stor del av inntektene fra utleie av jakt og fiske via grunneierlag. Ved den formen for drift legges det ned få arbeidstimer av den enkelte grunneieren.

Spesialundersøkelser

Næringsfiske i ferskvann

Prosjektet «Næringsfiske i ferskvann» er en undersøkelse som NILF har gjennomført blant seks foretak som driver med næringsfiske, med tilhørende foredling og markedsføring.

Tabell 8.50 De som var med i undersøkelsen

Foretak	Kommune	Fylke
Femund Fiskerlag A/L	Engerdal	Hedmark
Lierne Fisk AS	Lierne	N-Tr.lag
Skarvheimen fjellfisk DA	Ål	Buskerud
Margaret og Ola Eggen	Gausdal	Oppland
Nordre Aasberg gård	Hol	Buskerud
Ferskvannsfisk AS	Ringerike	Buskerud

Nedenfor vises resultater fra en regnskapsanalyse som ble gjort for året 2007. Nordre Aasberg gård og Ferskvannsfisk AS er såpass nyetablerte at vi ikke har med tall for dem. Lierne Fisk AS gikk konkurs i 2009.

Tabell 8.51 Nøkkeltall fra 2007 for fire av foretakene. Beløp i kroner

	Femund Fiskerlag A/L	Lierne Fisk AS	Skarvheimen fjellfisk DA	Eggen
a. Inntekter	1 708 800	1 004 000	152 900	139 400
b. Kostnader til innkjøpt fisk	568 900	365 700	2300	34 200
c. Lønn / arbeidsgodtgjørelse	600 600	211 000	82 000	0
d. Avskrivninger	19 300	135 800	11 400	22 000
e. Andre kostnader	472 400	447 200	57 300	51 000
f. Driftsresultat (a-b-c-d-e)	47 700	-155 700	0	32 200
g. Finanskostnader	19 600	158 700	0	26 000
h. Årsresultat (f-g)	28 000	-314 300	0	6 200
i. Timeforbruk (anslag)	4 583	2 200	850	1 300
j. Utbetalt lønn/ godtgjørelse per time (c/i)	131	96	96	0
k. Anl.midler snitt IB og UB	82 300	1 214 400	222 500	600 000
l. Rentekrav 5 % ($k \cdot 0,05$)	4 100	60 700	11 100	30 000
m. Godtgjørelse til arbeid og kapital	648 200	55 300	82 000	32 200
n. Lønnsevne (f-l + c)	644 100	-5 400	70 800	2 200
o. Lønnsevne per time (n/i)	141	-2	83	2

Undersøkelsen viser at det er til dels store utfordringer med å få til en tilfredsstillende lønnsomhet i næringsfiske med tilhørende foredling og markedsføring. Regnskapsresultatene i de fire foretakene viser stor variasjon, både mellom foretak og mellom år. Forskjellene mellom år skyldes i stor grad varierende fangst og salgsinntekter. De fire foretakene fikk i perioden 2005–2007 årlige driftsresultater på mellom kr 237 600 og kr 198 800. Jevnt over var det økende omsetning i perioden 2005–2007. Med unntak for Lierne Fisk AS, som gikk med underskudd i 2006 og 2007, var det positive driftsresultater i foretakene for hvert år i perioden 2005–2007. Likevel må lønnsomheten karakteriseres som relativt dårlig. Ut fra budsjettene og foreløpige erfaringer ser det ut til at de to foretakene som nylig var oppstartet, skulle ha gode forutsetninger for å kunne oppnå tilfredsstillende godtgjørelse til arbeid og kapital.

Foretakene som var utviklet i løpet av de siste fem – seks årene, hadde investert beløp av størrelsesorden 0,8–2,2 millioner kroner. En må anta at dette har vært nødvendig ut fra

kravene til effektivitet, arbeidsmiljø og produktkvalitet. Et viktig moment er å tilfredsstille Mattilsynets krav. Kapitalkostnadene er vesentlige, og det er en utfordring å få til en lønnsomhet som forsvaret kapitalkostnadene. Det kom fram at det var ønske om bedre tilgang på prisgunstig kapital, for eksempel gjennom offentlig finansiering av etablering. Det kan ta tid før hele verdikjeden er utviklet slik at en kan oppnå økonomiske resultater som reint bedriftsøkonomisk forsvaret investeringene.

Det ble funnet ulike suksessfaktorer blant foretakene. Tilgang på tilstrekkelig mengde fisk av god nok kvalitet var utfordringen for noe av foretakene. For andre lå begrensningene i markedsføring og salg. Forhold som kort og hektisk sesong og mangel på arbeidskraft var den viktigste begrensningen for andre foretak. Særlig gjaldt dette for foretak som fisker i høytliggende innsjøer, og hvor fisket drives i kombinasjon med jordbruk. De viktigste utfordringene ved etablering og utvikling av foretakene var det store investeringsbehovet og det omfattende regelverket en måtte forholde seg til. For to av foretakene, som fisker i verneområder, hadde det vært vanskeligheter med å få tillatelser til å få bygd nødvendige lokaler til produksjonen.

Med unntak av Femund Fiskerlag A/L, som var godt fornøyd med den fisken de kjøpte, ser det ut til at det er et vanlig problem at det er for liten størrelse på siken. Videre ble parasitter på fisken nevnt som en utfordring, særlig gjaldt dette for Ferskvannsfisk i Randsfjorden. For flere foretak var det en utfordring å få solgt sik og enkelte andre hvite fiskearter. Dette gjaldt imidlertid ikke for Lierne Fisk AS, som ikke hadde hatt noen vanskeligheter med å få solgt sine produkter. De foretakene som foredler og selger rakørret, opplyste at det var lett å få solgt denne varen til regningssvarende pris.

Hovedinntrykket er at adgangen til å utnytte fiskeressursene, med hensyn til fiske-regler, fiskerettigheter og lignende, ikke var noen hindring for næringsfiske. Alle mente at det burde fiskes mer intensivt, og at overbeskatning ikke er noen reell trussel. I innsjøene der det fiskes ørret, var potensialet for økt uttak klart mindre enn i innsjøer med for eksempel sik. De som ble intervjuet, var av den oppfatningen at det ikke var noen reell konkurranse mellom fritidsfiske og næringsfiske.

De fleste av dem som ble intervjuet, mente at markedet og etterspørselen de siste fem årene hadde vært økende og at det var muligheter i markedet for å levere større mengder. Hvis en ser bort fra Lierne Fisk AS, planlegger de andre fem foretakene til sammen å øke produksjonen fra rundt 51 tonn til omtrent 58 tonn (rundt 14 %) i løpet av de nærmeste årene. Flere av foretakene er forholdsvis nyetablerte, og den planlagte økningen kan ikke sies å være stor.

Mens noen av foretakene ikke hadde noen problemer med avsetning på sine produkter (særlig gjaldt dette rakefisk), var andre opptatt av at bedre markedsføring og mer effektiv distribusjon var nødvendig for å øke lønnsomheten i næringa. Flere mente at markedsføring og distribusjon gjennom noen få grossister eller gjennom organisasjoner som Rørosmat og Gudbrandsdalsmat, ville gi økt lønnsomhet.

Blant andre forhold som ble nevnt for å utvikle næringa, var bedre kunnskap om fiskebestandene i ulike innsjøer og tiltak for å begrense svingningene i fangst. Det ble pekt på behov for mer effektive fiskeredskaper og fiskemetoder, altså behov for ny teknologi. Dessuten savnet de næringsdrivende bedre muligheter for å bygge opp kompetanse om etablering og drift av foretak.

Flere foretak ble etablert i sammenheng med tynningsfiske, og mange var opptatt av at det var nødvendig å kunne bruke tid til å forbedre fiskebestanden slik at den kunne danne grunnlag for næringsfiske. Disse forholdene kan tyde på at etableringen av noen foretak i større grad var råvarebasert enn markedsbasert.

For å oppnå tilfredsstillende lønnsomhet, må en lykkes med alle leddene i verdikjeden «fra vann til munn». I en så krevende produksjon er det ikke tilstrekkelig å beherske bare deler av kjeden. I tillegg til å ta utgangspunkt i fiskeressursen, bør en ha en analyse av markedet som basisgrunnlag. Deretter må en fokusere på hele verdikjeden: Fiske-

ressurser, fangst, foredling, markedsføring og distribusjon. I alle ledd må det være kompetanse slik at de rette tingene utføres til rett tid. Det er krevende å beherske alle leddene i verdikjeden, og en bør derfor vurdere å overlate for eksempel markedsføring og distribusjon til andre aktører.

8.7.2.3 Data fra Norsk senter for bygdeforskning

Fiske

Data fra *Trender i norsk landbruk* viser at kun én prosent av produsentene som står oppført i produsentregisteret, driver med fiskeri som tilleggsnæring.²¹ Data fra Landbrukseiendomsundersøkelsen viser at andelen som har rettigheter til å leie ut fiske, og som benytter seg av disse rettighetene til å leie ut, er betydelig større enn andelen som har fiske som tilleggsnæring. Av alle eierne til landbrukseiendommer er det kun 24 prosent som ikke har noen rettigheter til jakt eller fiske. Det er flere som har rettigheter til innlandsfiske i vann/innsjø (26 %) enn som har rettigheter til fiske etter laks eller sjørret i elv (12 %).²² Data fra landbrukseiendomsundersøkelsen viser at 5 prosent av gårdbrukerne som har mottatt produksjonstilskudd leier ut rettigheter til sjørret- og laksefiske, mens 2 prosent av eierne av landbrukseiendommer som ikke har mottatt produksjonstilskudd leier ut slike rettigheter.²³ Blant alle dem som driver med utleie av laksefiske/sjørret, er disse inntektene meget eller ganske viktig for 20 prosent, de er noe viktig for 33 prosent, mens de er av liten viktighet/uviktige for 48 prosent.²⁴

Tabell 8.52 Andel av norske gårdbrukere som driver med fisk som tilleggsnæring. Prosent.
N:1214

Driver ikke med fisk som tilleggsnæring	99 (n:1197)
Respondent driver med fisk som tilleggsnæring	1 (n:14)
Ektefelle/samboer driver med fisk som tilleggsnæring	0 (n:1)
Respondent og ektefelle/samboer driver med fisk som tilleggsnæring i fellesskap	0 (n:2)
Totalt	100

Kilde: *Trender i norsk landbruk* 2010

²¹ Se tabell 8.52

²² Se tabell 8.53

²³ Se tabell 8.9

²⁴ Se tabell 8.54

Tabell 8.53 Andel av eiere av landbrukseiendommer som har rettigheter til jakt eller fiske.
Prosent. N:3329

Har ingen rettigheter til jakt eller fiske	24
Har rettigheter til småviltjakt	50
Har rettigheter til storviltjakt	57
Har rettigheter til fiske etter laks/sjørret i elv	12
Har rettigheter til innlandsfiske i vann/innsjø	26

Kilde: Landbrukseiendomsundersøkelsen 2008

Fordi noen av respondentene hadde rettigheter til flere av disse alternativene, vil ikke summen av prosentandelene bli 100.

Tabell 8.54 Viktighet av inntekter fra utleie av laksefiske/sjørretfiske blant de som driver med dette. Prosent. N:77

	Har mottatt produksjonstilskudd	Har ikke mottatt produksjonstilskudd	Totalt
Meget viktig	9	0	7
Ganske viktig	13	14	13
Noe viktig	35	27	33
Lite viktig eller uviktig	44	59	48
Totalt	101	100	101

Kilde: Landbrukseiendomsundersøkelsen 2008

8.8 Inn på tunet

8.8.1 Data fra Norsk senter for bygdeforskning

Data fra *Trender i norsk landbruk 2010* viser at 2 prosent av norske gårdbrukere drev med «Inn på tunet» i 2009, og at en like stor prosentandel har drevet med denne virksomheten før, men har sluttet. Samtidig svarte 4 prosent av gårdbrukerne som ikke gir dette tilbudet i dag, at de har planer om å starte opp med dette i framtida, noe som kan innebære at dette er en tilleggsnæring med et visst vekstpotensiale.²⁵ Data fra trendundersøkelsen viser at de som driver med «Inn på tunet», driver med dette tilbudet i en ganske liten skala, og i 91 prosent av tilfellene sysselsetter færre enn fire personer. De fleste av dem som jobber med «Inn på tunet», er familiemedlemmer (72 %), mens de resterende 28 prosent av de sysselsatte er personer utenfor familien. Antall månedsverk i disse virksomhetene varierer en del, fra 0–1 månedsverk i 38 prosent av virksomhetene, til 11–25 i 23 prosent av dem.²⁶ Det økonomiske omfanget av denne næringen varierer også en god del mellom de brukene som har «Inn på tunet». 46 prosent av disse brukene omsatte for mindre enn kr 50 000 i denne næringen, 27 prosent av dem omsatte for mellom kr 50 000 og kr 250 000, mens 28 prosent omsatte for mer enn kr 250 000 i «Inn på tunet»-virksomheten.²⁷

²⁵ Se tabell 8.55

²⁶ For oversikt over antall sysselsatte og antall månedsverk se tabellene 8.56 og 8.57

²⁷ For omsetningstall, se tabell 8.58

Tabell 8.55 Andel av gårdbrukerne som drev med «Inn på tunet» i 2009. Prosent

Drev på med «Inn på tunet»/grønn omsorg i 2009	2
Drev på med «Inn på tunet»/grønn omsorg før, men har sluttet	2
Drev ikke på med «Inn på tunet»/grønn omsorg i 2009, men planlegger å starte	4
Drev ikke på med «Inn på tunet»/grønn omsorg i 2009, og planlegger heller ikke å starte opp	92
Totalt	100

Kilde: Trender i norsk landbruk 2010

Tabell 8.56 Antall personer som var sysselsatt med «Inn på tunet» i 2009 hos de gårdbrukerne som drev med denne aktiviteten. Prosent

Antall personer	Egen familie	Personer utenfor egen familie	Totalt
0–1	50	40	47
2–3	42	50	44
4–10	4	0	3
11–20	4	10	6
Totalt	100 (N:26)	100 (N:10)	100 (N:36)

Kilde: Trender i norsk landbruk 2010

Tabell 8.57 Antall månedsverk som «Inn på tunet» sysselsatte på de brukene som hadde denne aktiviteten. Prosent

Antall månedsverk	Egen familie	Personer utenfor egen familie	Totalt
0–1	42	29	38
2–3	11	29	15
4–10	16	43	23
11–25	32	0	23
Totalt	101 (N:19)	101 (N:7)	99 (N:26)

Kilde: Trender i norsk landbruk 2010

Tabell 8.58 Omsetning fra «Inn på tunet» i 2009 på de brukene som drev med denne aktiviteten. Prosent. N:26

0–9 999	19
10 000–49 999	27
50 000–99 999	4
100 000–249 999	23
250 000–499 999	12
500 000–999 999	12
Mer enn 1 000 000	4
Totalt	101

Kilde: Trender i norsk landbruk 2010

Når det gjelder hvem som er interessert i å kjøpe disse tjenestene, er kommunen den største bestilleren. 55 prosent av gårdbrukerne som tilbyr disse tjenestene, har mottatt bestillinger fra kommunene, 26 prosent fra NAV, 13 prosent fra private institusjoner, 10 prosent fra fylkeskommunene og 6 prosent fra frivillige organisasjoner.²⁸ Tilbudet som gis til brukerne av «Inn på tunet», er variert, og det er ingen av disse tilbudene som skiller seg ut ved å bli gitt oftere enn de andre. Tilbudene omfatter for eksempel leiekjøring, vedproduksjon, bygningsarbeid, husdyravløsning og utleie av lokaler til gårdsmat.²⁹

Tabell 8.59 Andel av brukene som driver med «Inn på tunet» som har mottatt bestillinger fra følgende aktører. Prosent. N:31

Kommunen	55
NAV	26
Andre aktører	19
Private institusjoner	13
Fylkeskommunen	10
Frivillige organisasjoner	6
Attføringsbedrifter	0

Kilde: Trender i norsk landbruk 2010

Tabell 8.60 Andel av brukene som driver med «Inn på tunet» som har følgende målgrupper for tjenestene. Prosent. N:31

Leiekjøring, slått, brøyting, strøing o.l.	10
Vedproduksjon, biobrensel o.l.	16
Gårdssag	3
Utleie av lokaler, lagerhold o.l.	10
Bygningsarbeid	10
Husdyravløsning	10
Fiskeri (havbruk og/eller oppdrett)	0
Gårdsmat (foredling og/eller salg)	10
Utleie av jakt- og/eller fiskerettigheter	6

Kilde: Trender i norsk landbruk 2010

Tabell 8.61 Prosentandel som driver med helse og omsorg, avlastning med utgangspunkt i brukets ressurser fordelt på sentralitet av kommunene

	Minst sentrale kommuner	Mindre sentrale kommuner	Noe sentrale kommuner	Mest sentrale kommuner
Driver med helse-omsorg, avlastning	7	5	5	4
Driver ikke med helse-omsorg, avlastning	93	95	95	96
Totalt	100	100	100	100

Pearsons χ^2 5,824 3 df, $p = 0,121$

Kilder: Trender i norsk landbruk 2002-2010; SSBs sentralitetsindeks

²⁸ Se tabell 8.59

²⁹ For en komplett oversikt se tabell 8.60

8.8.2 Data fra NILF

8.8.2.1 Spesialundersøkelser

Undersøkelse gjennomført i 2006

NILF gjorde i 2006 en undersøkelse om «Inn på tunet» (IPT). Gjennom en **telefonundersøkelse** ble det innhentet erfaringer fra alle fylker. Vi fikk opplysninger om omfang og daglig drift av IPT fra fylkesmennenes landbruksavdelinger (FMLA). I tillegg foretok vi en **økonomiundersøkelse** av IPT-aktiviteten på åtte gårdsbruk for regnskapsåret 2005. Her kartla vi inntekter, kostnader, investeringer og arbeidsforbruk i forbindelse med IPT. Gårdene ble plukket ut i Møre og Romsdal, Sør- og Nord-Trøndelag, og seks av dem ble i tillegg intervjuet om IPT-aktiviteten. Intervjuene omfattet motiver for oppstart, erfaringer fra etablering og drift, og gårdbrukerens egen vurdering av aktiviteten. Gårdene vi undersøkte, hadde tilbud rettet både mot skole/utdanning og mot psykisk helse.

Ut fra de mottatte opplysningene fra FMLA kom vi fram til at på landbasis var det om lag 655 tilbydere av IPT-tjenester i 2006. Tabell 8.62 viser den fylkesvise fordelinga.

Som et supplement til 2006-dataene fra FMLA har vi samlet inn tilsvarende opplysninger for 2010. I hovedsak er informasjonen funnet på hjemmesidene til FMLA. Noen få fylker manglet denne opplysningen, og disse har svart på henvendelse per e-post. Totalt i 2010 er det om lag 869 etablerte tilbydere av IPT-tjenester på landsbasis. Fosterhjem og liknende avlastningstilbud er da holdt utenfor.

Se tabell 8.62.

Tabell 8.62 Omfang av «Inn på tunet». Årene 2006 og 2010

Fylker	Antall tilbydere av Inn på tunet, 2006	Antall tilbydere av Inn på tunet, 2010
Østfold	40	50
Akershus/Oslo	40	65
Hedmark	40	50
Oppland	50	70
Buskerud	50	50
Vestfold	30	35
Telemark	25	30
Aust-Agder	15	20
Vest-Agder	10	18
Rogaland	50	70
Hordaland	60	70
Sogn og Fjordane	50	40
Møre og Romsdal	25	50
Sør-Trøndelag	40	50
Nord-Trøndelag	35	70
Nordland	50	55
Troms	35	60
Finnmark	10	16
Hele landet	655	869

Telefonundersøkelsen rettet mot FMLA i 2006 viste at arbeidet med IPT har ulik prioritet og er ulikt organisert i fylkene. I flere fylker har en medarbeider hos FMLA en fast stillingsandel satt av til IPT, mens andre fylker ikke har avsatt tid spesielt til IPT-arbeid. Vi fant også at de IPT-ansvarlige gjennomgående oppfatter kommunene som en brems for etableringa av IPT-tilbud. Kommunene er den største kjøpergruppa av IPT-tjenester, og i mange tilfeller er innsatsen til den IPT-ansvarlige hos FMLA rettet mot kommunene, for å bevisstgjøre dem og øke deres kompetanse om IPT. Telefonundersøkelsen viste også at enkelte fylker benytter bygdeutviklingsmidler til å støtte kommunenes arbeid med IPT i en startfase. Kommunene skal da bruke midlene til å øke egen kompetanse om IPT, og til å kartlegge muligheter for bruk av slike tjenester. I tillegg skal de forankre IPT i egne planer. FMLA opplever at de av og til har en vanskelig posisjon overfor kommunene. Dette fordi kommunene kan oppfatte FMLA som talerør for landbruket, og dermed frykter at FMLA kun ser på gårdbrukerens muligheter innenfor IPT, uten å vurdere effekten for brukerne av tilbudet. Telefonundersøkelsen viste også at fylkene har svært ulik erfaring med det formelle nettverket og interesseorganisasjonen for gårdbrukere som tilbyr IPT-tjenester. Et nettverk som skal fungere godt, krever engasjerte deltakere som er villige til å bruke tid og energi der. Fylkene jobber med dette på ulike måter, og det er ingen overordnet organisering på nasjonalt plan.

I **intervjuene med gårdbrukerne** oppgav de fleste intervjuobjektene at hovedgrunnen til at de startet med IPT, var deres egen interesse, i tillegg til at de ønsket å utnytte gårdens ressurser bedre. Det blir i tillegg mer sosialt på gården, og de får spredd et positivt inntrykk av landbruket. To av gårdbrukerne ønsket å utvide IPT-aktiviteten i forhold til dagens nivå. De fleste mener at det er egenskaper ved den som driver virksomheten, som er viktigst for å oppnå suksess med IPT. Flere av gårdbrukerne hadde opplevd kommunen som en hindring når det gjaldt etablering, drift og utvikling av IPT-tilbudet. Enkelte måtte bruke mye tid på å gjøre IPT kjent for kommunen, etter som kommunens forhåndskunnskaper i mange tilfeller var mangelfulle. De fleste erfarte at enkeltpersoner i kommunen etter hvert ble positivt innstilt til IPT, men vanskelighetene oppsto på nytt når det kom til budsjett, avtaleinngåelse og betaling. Stramme budsjetter og pengemangel ble derfor en ny hindring å overvinne. De fleste gårdbrukerne savnet langsiktige avtaler med kommunen. Gode kontrakter og langsiktige avtaler er viktige forutsetninger for å sikre forutsigbarhet og god økonomi for gårdbrukeren. IPT krever i mange tilfeller at gårdbrukeren foretar større investeringer, men dette er risikabelt dersom avtalene er for kortsiktige. Gårdbrukerne i undersøkelsen hadde organisert IPT-virksomheten sin på ulike måter. Noen var fast ansatt i kommunen, og fikk dermed ordinær lønn, mens andre fikk betalt per person eller per dag med besøkende på gården. De fleste fikk i tillegg dekket kostnader som de hadde i forbindelse med IPT-aktiviteten, enten mot kvittering, eller ved at de fikk et visst beløp per år/besøk/elev.

Ved **regnskapsgjennomgangen** beregnet vi familiens arbeidsfortjeneste per time. Den framkom ved at vi først beregnet driftsoverskuddet i IPT. Fra driftsoverskuddet ble det så trukket godtgjørelse til investert kapital i IPT og jordbruket. Alle gårdbrukerne etablerte IPT-aktiviteten i tidsrommet fra 1999 til 2003, og gårdbrukerne var på undersøkelsestidspunktet fra 34 til 59 år gamle. På fire av gårdene var hovedproduksjonen i jordbruket melkeproduksjon, mens én av gårdene ikke hadde noen jordbruksaktivitet av betydning. På de øvrige brukene var det ammekyr, grasproduksjon og sau. På fem av brukene vi undersøkte, var begge ektefeller involvert i IPT, mens det på to andre kun var den ene av ektefellene som drev med IPT. På ett bruk bodde det kun én voksen person. Tre av brukene hadde kun IPT, jordbruket og/eller skogen som inntektskilde. På de øvrige brukene hadde den ene eller begge ektefellene noe lønnsinntekt i tillegg. Vi undersøkte ikke økonomien i den øvrige næringsaktiviteten på gårdsbruket. Men koblingen mellom landbruksvirksomhet og IPT-aktiviteten er en forutsetning for IPT. Omsetningen i IPT på de åtte brukene varierte fra kr 111 000 til kr 1 421 000, mens familiens arbeidsinnsats i IPT

varierte fra 599 til 3 500 timer pr bruk. Vi fant at familiens arbeidsfortjeneste i IPT varierte fra kr 5 til kr 296 per time, med et gjennomsnitt for alle bruk på kr 117 per time. Til sammenlikning kan vi nevne at NILF sine driftsgranskinger for 2005 opererer med kr 76 per time i familiens arbeidsfortjeneste i jordbruket. Resultatet er et gjennomsnitt for 928 bruk. Selv om timebetalinga er høyere i IPT enn i jordbruket, så kan man ikke droppe jordbruket og satse helt og fullt på IPT. Man må bestandig se disse to aktivitetene i sammenheng.

Gjennom denne undersøkelsen kom det fram at både gårdbrukere og de IPT-ansvarlige hos FMLA mente at mye av informasjonsarbeidet framover må rettes mot kommunene. Denne påvirkningen bør utøves både mot politikere som har besluttende myndighet, og mot enhetsledere og fagpersoner i ulike sektorer. Fagpersoner innen arbeidsformidling, helse, oppvekst og utdanning, som ser verdien av IPT, vil kanskje ha større gjennomslagskraft overfor sentrale beslutningsmyndigheter i kommunen, enn hva FMLA kan oppnå.

Undersøkelse gjennomført i 2010

NILFs undersøkelse fra 2010 ser på økonomien i IPT fra kommunenes side. Undersøkelsen er gjennomført i samarbeid med blant andre Kommunenes sentral-forbund og FMLA i Oslo/Akershus, Rogaland, Sør-Trøndelag og Vestfold. Arbeidet bygger på en spørreundersøkelse blant kommuner i de utvalgte fylkene, samt dybdeintervjuer med kommunalt ansvarlige for 13 IPT-tilbud i utvalgte kommuner i de samme fylkene. Spørreundersøkelsen omfattet 72 kontaktpersoner i til sammen 66 kommuner. Totalt er det 88 kommuner i disse 4 fylkene. Vi fikk svar fra 59 respondenter. Det vil si at svarprosenten var 82.

Resultatene fra spørreundersøkelsen viser at det oftest er *gårdbrukeren selv som tar initiativet* til å starte opp IPT-tilbud. Kommunene oppretter tilbud enten for å utvide et allerede eksisterende tilbud til enkelte brukergrupper, eller fordi det ikke allerede eksisterer noe tilbud til en bestemt brukergruppe.

De samme kommuneansatte ble bedt om å vurdere om kvaliteten på IPT-tilbudet var bedre enn et ordinært tilbud til samme bruker. 27 respondenter var litt enig, eller helt enig i dette. En påstand om at kvaliteten var dårligere enn i tilsvarende andre tilbud, ble avvist av et klart flertall, nærmere bestemt av 38 respondenter.

Når det gjelder kostnadene som kommunen har i forbindelse med IPT-tilbudene, var det klart flere som avviste enn støttet at IP-tilbudet var mer kostbart for kommunene enn ordinære plasser. Flertallet hadde ingen mening om eller kjennskap til kostnadsforskjellene.

De 58 kommunene som besvarte spørreundersøkelsen, har i alt 14 nye IPT-tilbud på trappene. De fleste av disse nye tiltakene fant vi i Sør-Trøndelag. Ett tilfelle av IPT-tilbud som skulle legges ned, ble avdekket i Akershus. Til tross for at ingen av de andre IPT-tilbudene var tenkt å skulle legges ned, var det flere av respondentene som uttrykte usikkerhet om den videre finansieringa av virksomheten.

Gjennom casesamtalene har vi fått identifisert noen av de flaskehalsene og problemområdene som oppleves av kommuner og tilbydere. Kortsiktige kontrakter skaper usikkerhet for tilbyderen, som dermed ikke får den kontinuiteten som er ønskelig for å investere i bygninger og utvikle et godt IPT-konsept på gården. For kommunenes del preges økonomien av stramme budsjetter. Tilbudet finansieres gjerne av fri driftsmidler og får ingen fast plass i budsjettene, slik som kostnader til fast personale har. Vi ser, av både spørreundersøkelsen og dybdeintervjuene vi gjennomførte, at kortsiktige kontrakter medfører usikkerhet omkring videre og framtidig drift på gården. For kommunene er det en fordel med den fleksibiliteten som ligger i IPT-kontraktene, men landbruket sitter med risikoen.

NILF har identifisert store etablerings- og transaksjonskostnader som følge av at IPT-systemet er umodent og ikke innarbeidet i kommunene. Da det finnes like mange måte å

organisere IPT-tilbud på som det finnes tilbud, oppstår store etablerings- og transaksjonskostnader for kommunene. Ofte ser vi at tilbyderer ikke har bare én kontaktperson i kommunene, men kanskje så mange som sju-åtte. Vi har sett eksempler på at disse ikke alltid vet om hverandre, og at egne opplegg for organisering og betaling lages med hver enkelt kontaktperson.

I mange tilfeller er det ildsjeler og spesielt interesserte ansatte som sørger for at IPT-tilbud kommer i drift, og blir i drift. Det finnes flere eksempler på at tilbudet er personavhengig. Dersom nøkkelpersonen i kommunen skifter stilling eller slutter, kan hele tilbudet settes i fare. Få kommuner har en ansatt som har IPT-arbeid som spesifisert del av sine arbeidsoppgaver. Dette medfører liten bevissthet omkring IPT-tilbudene i kommunene.

Vi fant at i mange tilfeller var ikke ansvarsforholdene omkring opphold på gården godt nok avklart. Til tross for at det i dag utvikles retningslinjer for HMS på gården, ser vi at enkelte kommuner ikke har tilfredsstillende oppfølging på dette feltet. Dermed vil alvorlige ulykker kunne avsløre at risiko og ansvar ikke er tilstrekkelig klarlagt. Utviklinga for hele IPT-virksomheten kan i så fall bli truet.

Tilbyderen er ofte usikker på hvordan tjenesten skal prissettes. Vi fant til dels store forskjeller i prisen som ble betalt til tilbyderer. Dette samsvarer med funn som ble gjort undersøkelsen som NILF gjennomførte i 2006. Der ble det avdekket til dels stor forskjell i inntjening hos bøndene.

Enkelte kommuner, og særlig de litt større, hadde hatt mange interessenter og krevende anbudsrunder før en gård ble valgt. Det synes ikke å ha etablert seg noen felles standard for prissetting av gårdens tjenester. Selv om tjenestene og tjenestebrukerne varierer sterkt, bør det være et potensial for mer standardiserte kontaktstyper som kan gjøre det enklere å vurdere grunnlaget for prissettinga.

IPT-sektoren har stort vekstpotensial. At 14 nye tilbud nå er til vurdering i de 59 kommunene som deltok i NILFs 2010-undersøkelse, bekrefter påstanden. Vi vet at det vil bli større og endrede utfordringer for omsorgssektoren i framtida. Det blir viktig å få flere ut i arbeid av dem som i dag står utenfor arbeidslivet, blant annet fordi det blir færre arbeidende som skal forsørge flere eldre i årene som kommer. IPT-konseptet passer godt inn som en løsning på disse utfordringene. Både Omsorgsplan 2015 og Samhandlingsreformen påpeker et økende behov for tilbud, og legger samtidig stort ansvar på kommunene.

IPT møter framtidens omsorgsbehov gjennom å tilby både variert og individtilpasset arbeidstrening, lavterskeltilbud (for eksempel i demensomsorgen) og mer naturnære lærings- og mestringsarenaer for barn og unge med lære- eller atferdsproblemer. Gårdsbrukene utfyller tjenestespekteret i kommunene på en måte som gir større muligheter for individtilpasning. Bruk av IPT som alternativ språk-, kultur- og arbeidsopplæring for fremmedkulturelle innvandrere og asylsøkere er en interessant mulighet.

I dag synes variasjonen i tilbud, kontraktsformer og prising å være en hindring for videreutvikling av sektoren. Standardisering kan være en vei å gå for å redusere transaksjonskostnader og heve kompetansen både i kommuner og på gårdsbrukene. Det er likevel viktig at tilbudet skal kunne varieres. Styrken i tilbudet er brukertilpasning og individuell tjenesteutforming. IPT-tilbyderne frykter byråkrati og skjemavelde og mener dette kan bli kroken på døra for mange av de eksisterende og framtidige IPT-tilbudene.

Mye tyder på at IPT-sektoren har en vei å gå før den finner et solid grunnlag for rasjonell utnyttelse av gårdens ressurser for å dekke økende behov for helse-, omsorgs- og spesialtilpasset pedagogikk og arbeidstrening i Norge.

8.8.2.2 Driftsgranskinger i jord- og skogbruk

Tabell 8.63 Bruttoinntekt og arbeidsinnsats knyttet til «Inn på tunet». Kroner per bruk og timer per bruk

	2005	2006	2007	2008
Antall bruk med omsetning fra «Inn på tunet»	17	13	11	12
Bruttoinntekt per bruk, kroner	287 032	89 511	187 563	184 376
Antall arbeidstimer per bruk	201	394	636	575

Antall arbeidstimer per bruk er stigende gjennom perioden. Bruttoinntekta viser store svingninger frå år til år.

8.8.3 Data fra SSB

SSB opererer med næringskategorien «Grønn omsorg». Den er i stor grad sammenfallende med «Inn på tunet».

Tabell 8.64 Antall jordbruksbedrifter hvor det drives «Grønn omsorg»

	1999	2001	2003	2005	2007
Storbyregioner	47	30	40	47	152
Mellomstore byregioner	41	25	33	51	148
Småbyregioner	15	74	43	80	140
Småsenterregioner	27	45	20	21	104
Områder med spredt bosetting	4	37	5	5	20
Landet	134	211	142	205	564

Etter 2003 har antall jordbruksbedrifter hvor det drives «Grønn omsorg», økt betydelig. Forholdsvis få av bedriftene med denne typen virksomhet ligger i områder med spredt bosetting

I 2007-undersøkelsen ble inntekta fra «Grønn omsorg» registrert for 507 jordbruksbedrifter. Resultatene presenteres i tabell 8.65.

Tabell 8.65 Bruttoinntekt fra grønn omsorg, kroner per jordbruksbedrift

	2007
Storbyregioner	293 796
Mellomstore byregioner	253 547
Småbyregioner	144 558
Småsenterregioner	125 177
Områder med spredt bosetting	108 360
Landet	206 870

I storbyregioner og mellomstore byregioner er gjennomsnittlig bruttoinntekt fra «Grønn omsorg» betydelig høyere enn i andre regioner.

8.10 Hest som næring

8.10.1 Data fra NILF

8.10.1.1 Spesialundersøkelser

Høsten 2008 gjennomførte NILF driftsanalyser for fire eiendommer i Rogaland hvor hestehold var næring. Analysene ble gjort på oppdrag fra Fylkesmannen i Rogaland. Samtidig ble det utført en spesialundersøkelse blant seks driftsgranskingsdeltakere med hestehold. Resultatene som presenteres her, stammer fra disse to prosjektene.

Analyse av regnskap fra utvalgte bedrifter i Rogaland

Tabell 8.66 Data fra hesteholdet på fire bruk. Gjennomsnittstall for årene 2006 og 2007

Jordbruksdrift	Bruk A	Bruk B	Bruk C	Bruk D
	Ridehester, oppstalling og rideskole	Rideskole og turridning	Utleie av stall	Avl, oppstalling, ridehall og utebane
	Nei	Ja	Bare grovførsalg	Bare grovførsalg
Areal som brukes til hest, daa	353	65	104	340
Arbeidstimer	4 937	3941	170	2128
Herav leid hjelp	2 437	1441	0	0
Produksjons-inntekter, kroner	1 350 000	1 009 000	258 200	626 200
Herav:				
Utleie av bokser	200 100	26 200	0	382 800
Utleie av rideanlegg	25 000	0	107 900	141 300
Kurshold	560 900	777 200	0	0
Salg av hest	0	68 600	0	10 000
Tilskudd	137 400	66 500	21 000	27 800
Kostnader, kroner	859 700	518 800	163 200	376 100
Herav:				
Variable kostnader (fôr, strø, skoing etc.)	293 900	217 300	22 300	186 900
Leid arbeid	198 800	173 000	0	0
Maskinleie	34 700	0	32 800	57 700
Vedlikehold av bygninger og traktor	54 000	11 300	10 600	2 300
Avskrivninger på bygninger, traktor etc.	121 600	58 900	78 700	75 700
Driftsoverskudd, kroner	490 300	490 200	95 100	250 100
Lønnsevne, kroner per time	111,82	152,64	245,69	57,54

Alle brukene gikk med overskudd. Imidlertid kan vi ikke påvise noen positiv sammenheng mellom driftsoverskudd og lønnsevne per time. Det bruket som hadde minst driftsoverskudd, hadde størst lønnsevne per time. Det samme bruket skilte seg ut ved å ha et langt lavere antall arbeidstimer enn de andre.

Analyse av regnskapene til noen driftsgranskingsdeltakere

Tabell 8.67 Hest i næring. Resultater fra driftsgranskingene for årene 2006 og 2007. Gjennomsnittstall for hesteholdet på de aktuelle brukene

	2006	2007
Antall bruk	5	6
Arbeidstimer	1 303	1 589
Herav leid hjelp	50	550
Sum produksjonsinntekter, kroner	295 300	359 100
Herav:		
Salginntekter	258 000	278 300
Leieinntekter	34 300	57 200
Tilskudd	0	23 500
Sum kostnader, kroner	132 700	248 400
Herav:		
Varekjøp	18 800	68 600
Lønn	500	26 600
Energi	5 600	4 100
Vedlikehold av bygninger	22 800	25 100
Vedlikehold av maskiner	24 300	22 300
Avskrivninger	23 300	27 100
Driftsoverskudd, kroner	162 600	110 700
Lønnsevne, kroner per time	105,40	64,06

Noen av brukene i driftsgranskingene som har hestehold som næring, er plukket ut til nærmere analyser. Det er ganske store innbyrdes forskjeller mellom disse deltakerbrukene. Både typer av aktiviteter og omfanget av aktivitetene varierer mye fra bruk til bruk. Rideskole, ridehall, boksutleie, kjøring med hest og oppal av hest er representert. Noen bruk har en kombinasjon av to eller flere aktiviteter.

Bruttoomsetningen varierer fra kr 23 000 til kr 916 000, og arbeidsinnsatsen spenner fra 550 timer til 2 600 timer. Driftsoverskuddet går fra kr 12 000 til kr 500 000. Observasjonene er få. Alt dette gjør at vi ikke kan bruke resultatene fra driftsgranskingene til å si noe om lønnsomheten innen hestehold generelt. Men vi kan slå fast at hesteholdet bidrar positivt til totaløkonomien på alle brukene i denne analysen.

I forbindelse med det analysearbeidet som er referert til her, gjennomførte NILF en spørreundersøkelse blant fem av deltakerne. Formålet var å kartlegge bakgrunnen for hesteholdet, suksessfaktorer og flaskehalser. Undersøkelsen ble gjort gjennom intervjuer, enten ved besøk på bruket eller over telefon.

Interesse for hest var den viktigste drivkraften til å starte med denne typen næring. Ønsker om å utnytte ressursene på gården var et annet viktig element. Noen la vekt på at hesteholdet kan bidra til å skape tilstrekkelig inntekt på en eiendom hvor jordbruksdrift alene ikke gir nok utkomme.

Arealressurser ble sett på som en viktig forutsetning for å etablere hestehold. Eksisterende bygningsmasse ble også ansett for å være av stor betydning. Dessuten la flere vekt på

at det måtte være stor etterspørsel i nærområdet etter de tjenestene som kunne tilbys. By-nære områder har en fordel her. Det ble pekt på at holdningene i den lokale forvaltningen betyr en god del for i hvilken grad satsing på hestehold lykkes. De som ble intervjuet, hadde ulike oppfatninger av hvorvidt apparatet i deres egen kommune hadde møtt dem med velvilje og tilrettelegging.

Et godt hestemiljø ble nevnt som en suksessfaktor. At flere i nabolaget driver med hest, kan virke forebyggende mot konflikter. Dessuten åpner det for felles tiltak.

Trafikkøkning og parkeringsbehov ble pekt på som problemer, sammen med gjødsel-håndtering. Gjødsel fra hest behandles i utgangspunktet som spesialavfall fordi den inneholder mye spon. Stressende hverdag, mangel på arbeidshjelp og trang økonomi ble oppgitt som andre flaskehaser ved hesteholdet.

8.10.1.2 Driftsgranskinger i jord- og skogbruk

Tabell 8.68 Bruttoinntekt og arbeidsinnsats knyttet til hest som næring. Kroner per bruk og timer per bruk

	2005	2006	2007	2008
Antall bruk med omsetning innen hestehold	11	13	11	12
Bruttoinntekt per bruk, kroner	130 212	96 505	121 907	105 027
Antall arbeidstimer per bruk	671	607	685	492

8.10.2 Data fra SSB

Tabell 8.69 Antall jordbruksbedrifter hvor det drives med rideskole og trening av hester

	1999	2001	2003	2005	2007
Storbyregioner	158	324	236	165	130
Mellomstore byregioner	100	135	107	77	55
Småbyregioner	76	158	124	82	50
Småsenterregioner	65	138	111	70	41
Områder med spredt bosetting	14	47	43	9	20
Landet	413	802	621	403	296

Etter 2001 har antall jordbruksbedrifter hvor det drives med rideskole og trening av hester, gått klart tilbake. En forholdsvis stor andel av jordbruksbedriftene med slik virksomhet ligger i storbyregioner.

I 2007-undersøkelsen ble inntekta fra rideskoler og trening av hester registrert for 163 jordbruksbedrifter. Resultatene presenteres i tabell 8.70.

Tabell 8.70   **Bruttoinntekt fra rideskole og trening av hester, kroner per jordbruksbedrift**

	2007
Storbyregioner	391 308
Mellomstore byregioner	201 449
Småbyregioner	352 596
Småsenterregioner	480 847
Områder med spredt bosetting	66 631
Landet	341 446

I områder med spredt bosetting er den gjennomsnittlige bruttoinntekten mye lavere enn i andre regioner.

8.10.3 Data fra Norsk senter for bygdeforskning

I *Trender i norsk landbruk* er det et spørsmål om hvor mange av gårdbrukerne som har hest som tilleggsnæring, og til hvilke næringsformål hest blir brukt. 9 prosent av gårdbrukerne har hest som tilleggsnæring. Av de som har hest som tilleggsnæring bruker 41 prosent hest til ridning/ kjøring, 26 prosent til avl og oppdrett, 14 prosent til annen virksomhet relatert til hest, 10 prosent til trening og konkurranse med trav og galopphester, 10 prosent i jord- og skogbruket, 9 prosent til turisme/skysskjøring og 7 prosent til helseaktiviteter.³⁰

Tabell 8.71   **Andel som bruker hest til forskjellige næringsformål på gården eller annen virksomhet tilknyttet hest blant gårdbrukere som har hest som tilleggsnæring. Prosent. N:135**

Bruker ikke hest	37
Bruker hest til ridning og/eller kjøring	41
Bruker hest til turisme og/eller skysskjøring	9
Bruker hest til helseaktiviteter	7
Bruker hest til trening og konkurranse med trav og galopphester	10
Bruker hest til avl og oppdrett	26
Bruker hest i jord- og skogbruket	10
Annen virksomhet relatert til hest	14

Kilde: *Trender i norsk landbruk* 2010

³⁰ Se tabell 71

8.12 Andre tilleggsnæringer

8.12.1 Utleie av bolighus

8.12.1.1 Data fra NILFs driftsgranskinger i jord- og skogbruk

Tabell 8.72 Bruttoinntekt og arbeidsinnsats knyttet til utleie av bolighus. Kroner per bruk og timer per bruk

	2005	2006	2007	2008
Antall bruk med omsetning innen utleie av bolighus	161	170	179	187
Bruttoinntekt per bruk, kroner	41 638	46 756	48 450	81 873
Antall arbeidstimer per bruk	13	19	20	33

8.12.2 Maskinkjøring

8.12.2.1 Data fra NILFs driftsgranskinger i jord- og skogbruk

På driftsgranskingsbrukene er snøbrøyting for andre, og leiekjøring med traktor, rundballepresse og tresker, de mest vanlige formene for virksomhet innenfor samlebetegnelsen maskinkjøring. Blant hovedgruppene av virksomheter innenfor andre gårdsbaserte næringer enn jordbruk og skogbruk, er maskinkjøring den som har flest deltakerbruk med omsetning.

Tabell 8.73 Bruttoinntekt og arbeidsinnsats knyttet til maskinkjøring. Kroner per bruk og timer per bruk

	2005	2006	2007	2008
Antall bruk med omsetning innen maskinkjøring	407	391	403	401
Bruttoinntekt per bruk, kroner	55 749	53 501	60 737	68 039
Antall arbeidstimer per bruk	141	121	134	135

8.12.2.2 Data fra SSB

Tabell 8.74 Antall jordbruksbedrifter hvor det drives leiekjøring med traktor, skurtresker etc.

	1999	2001	2003	2005	2007
Storbyregioner	3 215	2 889	2 360	2 549	1 987
Mellomstore byregioner	3 179	2 684	2 352	2 398	1 965
Småbyregioner	3 157	2 664	2 188	2 276	1 500
Småsenterregioner	3 481	2 660	2 411	2 578	2 101
Områder med spredt bosetting	1 044	846	664	751	579
Landet	14 076	11 743	9 975	10 551	8 133

I 2007-undersøkelsen ble det registrert inntekt fra leiekjøring med traktor, skurtresker etc. for i alt 7 656 jordbruksbedrifter. Resultatene presenteres i tabell 8.75.

Tabell 8.75 Bruttoinntekt fra leiekjøring med traktor, skurtresker etc., kroner per jordbruksbedrift

	2007
Storbyregioner	138 932
Mellomstore byregioner	94 806
Småbyregioner	90 183
Småsenterregioner	75 016
Områder med spredt bosetting	56 911
Landet	96 955

Storbyregionene skiller seg ut med klart høyest gjennomsnittlig bruttoinntekt per jordbruksbedrift.

8.12.3 Videreforedling av jordbruksprodukter for salg

8.12.3.1 Data fra NILFs driftsgranskinger i jord- og skogbruk

Tabell 8.76 Bruttoinntekt og arbeidsinnsats knyttet til videreforedling av jordbruksprodukter for salg. Kroner per bruk og timer per bruk

	2005	2006	2007	2008
Antall bruk med omsetning innen videreforedling av jordbruksprodukter	163	170	188	188
Bruttoinntekt per bruk, kroner	40 940	40 079	46 464	66 109
Antall arbeidstimer per bruk	134	147	154	192

8.12.3.2 Data fra SSB

Tabell 8.77 Antall jordbruksbedrifter hvor det drives bearbeidng av jordbruksprodukter for salg

	1999	2001	2003	2005	2007
Storbyregioner	25	36	8	29	113
Mellomstore byregioner	19	14	3	20	105
Småbyregioner	11	6	15	16	149
Småsenterregioner	18	27	53	72	239
Områder med spredt bosetting	11	15	12	2	64
Landet	84	99	91	139	670

Etter 2005 har antall jordbruksbedrifter hvor jordbruksprodukter bearbeides for salg, økt mye. Bare en liten andel av jordbruksbedriftene med slik virksomhet ligger i områder med spredt bosetting.

I 2007-undersøkelsen ble inntekta fra bearbeiding av jordbruksprodukter for salg registrert for 632 jordbruksbedrifter. Resultatene presenteres i tabell 8.78.

Tabell 8.78 Bruttoinntekt fra bearbeiding av jordbruksprodukter for salg, kroner per jordbruksbedrift

	2007
Storbyregioner	405 723
Mellomstore byregioner	615 158
Småbyregioner	58 010
Småsenterregioner	143 391
Områder med spredt bosetting	429 237
Landet	266 294

8.12.4 Bearbeiding av eget skogsvirke for salg

8.12.4.1 Data fra NILFs driftsgranskinger i jord- og skogbruk

Under denne typen virksomhet er det «produksjon av ved» som kan beskrives ved hjelp av NILFs driftsgranskingsdata.

Tabell 8.79 Bruttoinntekt og arbeidsinnsats knyttet til vedproduksjon. Kroner per bruk og timer per bruk

	2005	2006	2007	2008
Antall bruk med omsetning innen vedproduksjon	112	125	131	131
Bruttoinntekt, kroner per bruk	15 189	16 618	15 435	17 842
Antall arbeidstimer per bruk	71	89	75	74

Data fra SSBs undersøkelser

Tabell 8.80 Antall jordbruksbedrifter hvor eget skogsvirke bearbeides for salg

	1999	2001	2003	2005	2007
Storbyregioner	711	1 133	755	1 075	662
Mellomstore byregioner	728	1 219	715	1 038	676
Småbyregioner	750	1 054	867	1 004	604
Småsenterregioner	1 187	1 723	1 270	1 395	932
Områder med spredt bosetting	338	463	308	377	183
Landet	3 714	5 592	3 915	4 889	3058

Undersøkelsen i 2007 inneholder data om inntekt fra bearbeiding av eget skogsvirke for sal. I alt 2 898 jordbruksbedrifter har levert inntektsdata, som presenteres i tabell 8.81.

Tabell 8.81 Bruttoinntekt fra bearbeiding av eget skogsvirke for salg, kroner per jordbruksbedrift

	2007
Storbyregioner	70 833
Mellomstore byregioner	38 034
Småbyregioner	67 887
Småsenterregioner	37 831
Områder med spredt bosetting	28 516
Landet	50 221

Tabell 8.82 Bearbeiding av eget skogsvirke for salg. Antall skogeiendommer/bruttoinntekt i kroner per skogeiendom

Utvalgskriterium	2004		2008	
	Minimum 25 daa produktiv skog		Minimum 100 daa produktiv skog	
	Antall eiendommer med aktivitet	Bruttoinntekt per eiendom, kroner	Antall eiendommer med aktivitet	Bruttoinntekt per eiendom, kroner
Storbyregioner	365	28 512	322	44 975
Mellomstore byregioner	497	78 006	346	66 413
Småbyregioner	641	21 388	374	29 223
Småsenterregioner	514	21 965	463	21 767
Områder med spredt bosetting	124	25 468	124	30 867
Landet	2 142	36 104	1 629	38 242

Tabellene 8.81 og 8.82 samlet sett peker i retning av at gjennomsnittlig bruttoinntekt fra bearbeiding av eget skogsvirke for salg er litt lavere i områder med spredt bosetting og i småsenterregioner enn i de øvrige regionene.

8.12.5 Gårdsvarmeanlegg

8.12.5.1 Data fra NILF

Høsten 2009 foretok NILF ei kartlegging av økonomien i gårdsvarmeanlegg i Trøndelag. Vi så på fire gårdsbruk og et aksjeselskap som benytter seg av bioenergi. Vi valgte å ta for oss enkeltforetak som bruker varme fra halmfyring og/eller flisfyring til drift og våningshus. I tillegg har vi sett på ett aksjeselskap (bruk 5) som fyrer med flis, og som selger til kommunale bygninger i nærheten. Gjennom intervjuer har vi også fått fram personlige erfaringer og meninger rundt bioenergi.

Tabell 8.83 Data fra fem gårdsvarmeanlegg i Trøndelag

	Bruk 1	Bruk 2	Bruk 3	Bruk 4	Bruk 5
Kommune	Trondheim	Levanger	Levanger	Levanger	Rissa
Kommuneklasse	7	5	5	5	2
Type anlegg og Energikilde	Frittstående, manuelt. Halmfyring, papp, ved etc.	Frittstående, manuelt. Halmfyring, papp, ved, døde kyl-linger etc.	Frittstående. Halmfyring (fases ut), trevirke og papp. Flis	Frittstående, manuelt. Halmfyring, ved og papp	I gammelt fjøs, egen branncelle. Flisfyring
Effekt/størrelse	500 kW 2 halmballer	230 kW 1 halmball	230 kW 1 halmball + flisanlegg	230 kW 1 halmball	1 000 kW
Investeringsår	2004	2003	2003 (halm) og 2008 (flis)	2005	2007
Investeringsutgift, kr	700 000	600 000	550 000 (h) 920 000 (flis)	700 000	5 000 000
Eget arbeid, kr	100 000	150 000	60 000	20 000	200 000
Investeringsstilskudd, kr	0	105 000	0 (halm) 220 000 (flis)	133 000	1 200 000
Rentestøtte, kr	0	15 000	0	0	0
Brenselkostnad, kr	30 000	26 000	28 000(halm) 30 000(flis)	55 000	553 000
Rentekostnader / rentekrav, kr	26 000	15 000	23 638 (halm) 35 875 (flis)	18 868	400 275
Andre driftskostnader, kr	0	500	1500	2 000	25 000
Avskrivning, kr	80 000	53 000	30 500 (halm) 35 000 (flis)	83 875	266 667
Forsikring, kr	0	- 3 000	0	2 000	12 000
Forbruk/energiprod. kWh	200 000	200 000	200 000	240 000	2 000 000
Kostnad for brensel, øre/kWh	15	13	14 (halm) 15 (flis)	23	28 (salgspris er 60øre/kWh)
Total kostnad, øre/kWh	68	46	42 (halm) 15 (flis)	67	63
Alternativkostnad (Årnseth: inntekt), kr	130 000	146 000	160 000	150 000	1 200 000
Resultat etter brensels-kostnad, kr	100 000	120 000	132 000	130 000	647 000
Resultat etter totale kostnader, kr	-6 000	69 500	76 400 (halm) 57 600 (flis)	-11 700	-56 900
Arbeidsinnsats	190 timer	300 timer	300 t (halm) 70 t (flis)	60 timer	450 timer

Motivasjonen som ligger bak etableringa av gårdsvarmeanleggene, spenner fra økonomiske grunner til hensynet til renovasjon og utnyttelse av ressurser. Med bioenergi oppnår bedriftseierne ekstra komfort og økt produksjonsresultat. Respondentene mente at det knyttet seg liten eller ingen risiko til investering i og drift av gårdsvarmeanlegg. Blant de viktigste flaskehalsene kan nevnes høyt arbeidsforbruk ved halmfyring, vansker med å få brenselet tørt nok, og for lite automatikk med halmfyring. I aksjeselskapet oppleves også økonomien som en flaskehals. Det er enstemmig at tilskuddsordningene må forbedres for at flere skal bygge anlegg.

Alternativkostnaden er den summen man vanligvis ville ha brukt på strøm, olje, gass og liknende dersom man ikke hadde hatt gårdsvarmeanlegg. Beregning av alternativkostnaden er basert på antakelser og har gitt resultater som er noe usikre. Det er også problematisk å skulle sammenligne kostnaden på bioenergi med kostnaden på strøm. Bruk av strøm er jo forbundet med tilleggskostnader, til strømmnett i hus og lignende. Men i dette tilfellet er kostnaden per kWh det sentrale.

Eierne av de fire gårdsvarmeanleggene opplever økonomien ved anleggsdrifta som god. Det skyldes at de sparer penger i forhold til hva de tidligere måtte betale for energi fra andre kilder. Den endelige konklusjonen for gårdsvarmeanleggene er at fyring med halm medfører mellom 13 og 23 øre/kWh i årlige driftskostnader. Kostnaden varierer ut fra om eierne presser halm selv. Dessuten har det betydning hvor mye energi de bruker totalt, og hvor stor kostnad de har på papp, ved og annet tilleggsbrensel. For det ene tilfellet med flis er kostnaden 15 øre/kWh. Dersom vi legger til de andre kostnadene som medfølger, slike som avskrivning, renter og forsikring, øker kostnaden til mellom 42 og 68 øre/kWh for halm og 51 øre/kWh for flis.

To av enkeltpersonforetakene har positive resultater etter at alle kostnader er trukket fra. De andre to har underskudd. Negative resultater skyldes i hovedsak store avskrivninger og høye kostnader til brensel. Aksjeselskapet kommer i beregningene våre ut med et underskudd på nesten kr 57 000. Intervjuobjektet i selskapet ser likevel positivt på framtida. Kostnaden til brensel er 28 øre/kWh, og etter at alle kostnader er tatt med i beregningen, koster det selskapet 63 øre å produsere 1 kWh. De selger varmen for gjennomsnittlig 60 øre/kWh.

Undersøkelsen tyder på at det er nødvendig med betydelig grad av egenfinansiering for å få drifta i økonomisk balanse. Dessuten er offentlige investeringstilskudd av stor betydning. Slike tilskudd reduserer de årlige kostnadene på lang sikt.

Kilder for statistikk, data og kunnskap

Referanser

- Blekesaune, A., B. Brandth & M. S. Haugen (2010). «Visitors to Farm Based Tourist Enterprises in Norway.» *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*. 10(1): 54–73.
- Borch, O. J., & Førde, A. (Eds.). (2010). *Innovative bygdemiljø: ildsjelder og nyskapingssarbeid*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Borch, O. J., Kvam, G.-T., & Stræte, E. P. (Eds.). (2005). *Matgründeren - om å utvikle småskala og spesialiserte matbedrifter*. Trondheim: Tapir akademisk forlag.
- Frislid, Liv Grethe og Krokann, Knut (2009). *Gårdswarmeanlegg basert på bioenergi – økonomi og erfaringer*. NILF-notat 2009-10. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning, Oslo.
- Haugen, Marit S. og Jostein Vik (2008): «Farmers as entrepreneurs: the case of farm-based tourism», *Int. J. of Entrepreneurship and Small Business*, Vol.6 No.3. 2008.
- Haukås, Torbjørn, Knutsen, Heidi og Lyng Ane Margrethe (2009). *Hest som tilleggsnæring*. NILF-notat 2009-19. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning, Oslo.
- Knutsen, Heidi, Olsen, Anastasia, Rye, Siv Karin Paulsen, Sjelmo, Otto, Spissøy, Arild og Stokke, Kristin (2008). *Næringsaktivitet på ulike typer landbrukseiendommer*. NILF-notat 2008-25. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning, Oslo.
- Lundström, A. & Stevenson, L. (2005). *Entrepreneurship policy: theory and practice*. New York: Springer.
- Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning. *Driftsgranskinger i jord- og skogbruk. Regnskapsårene 2005–2008*.
- Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning. *Næringsfiske i ferskvann*. Prosjektdata, ikke publisert ennå.
- Norsk senter for bygdeforskning. *Trender i norsk landbruk. Diverse årganger*
- Norsk senter for bygdeforskning. *Landbrukseiendomsundersøkelsen 2008*.
- Norsk senter for bygdeforskning. *Bygdeturisme og gårdsmat i Norge*
- Petterson, Ivar, Lars Øystein Eriksen, Julie Nåvik Hval, Oddveig Storstad og Jostein Vik (2009): *Tilslørt, virksom og treffsikker - Evaluering av Bygdeutviklingsordningen*. Nilf rapport 4/09. Oslo: NILF.
- Ruud G-H. (2009) *Grønt reiseliv på Romerike. Hva hemmer og hva fremmer?* Masteroppgave UMB.
- Rønning, L. (2002). *Entreprenørskap i landbruket*. NF-rapport nr. 22/2002.
- Rønning, L. (2004) *Multinæringsaktivitet på norske gårdsbruk – analyse av økonomi og sysselsetting i annen næringsvirksomhet*. Nordlandsforskning Arbeidsnotat 1013/04.

- Rønning, L. (2006). *Gårdsbruk i Nordland - utvikling av landbruk og annen næringsvirksomhet i gårdshusholdene*. NF-rapport nr. 13/2006. Bodø: Nordlandsforskning.
- Rønning, L. (2008). *Social capital in farm-based entrepreneurship and rural development*. Bodø Graduate School of Business, Bodø.
- Rønning, L. (2009a). Bygdeentreprenørene - muligheter og utfordringer. In S. Mossleth (Ed.), *Bygdeutviklere i Nordland*. Stamsund: Orkana.
- Rønning, L. (2009b). Social capital: an asset or a liability to entrepreneurial activity. *International Journal of Entrepreneurship and Small Business*, 7(2), 232–252.
- Rønning, L. & Fedreheim, G. E. (2009). *Næringsvirksomhet og friluftsliv i nordnorske verneområder: konflikt eller samarbeid?* NF-rapport nr.12/2009.
- Shane, S. (2003). *A general theory of entrepreneurship: the individual-opportunity nexus*. Northampton, MA: E. Elgar.
- Skålholt, A. & Guldvik I. (2009). *Bulyst, kjønn og entreprenørskap*. ØF-rapport nr. 16/2009.
- Vik, Jostein og Gerard McElwe (i prosess) «Diversification and the entrepreneurial motivations of farmers in Norway» *Journal of small businesses and entrepreneurship*.
- Statistisk sentralbyrå. *Spesialsortert materiale fra Jordbruksstatistikk 1999 Landbruksundersøkelsens årganger 2001, 2003, 2004, 2005, 2007 og 2008*

Annet relevant materiale

Fylkesmannen i Østfold. *Kartlegging av grønt reiseliv i Østfold*

- Aas, Øystein, Heiberg, Mette Marie, Haaland, Hanne, Christensen, Haaken M. og Hagen Dagmar (2008). *Turistbedrifter i og rundt norske verneområder*. NINA-rapport 141a-NINA.
- Gerhard Weiss, Suzanne Martin, Anne Matilainen, Birger Vennesland, Carmen Nastase, Erlend Nybakk og Laura Bouriaud. *Innovation processes in forest-related recreation services: The role of public and private resources in different institutional backgrounds*. Artikkel publisert i «Small-Scale Forestry». Skog og landskap, 2007.
- Lunnan, Anders, Nybakk, Erlend og Vennesland, Birger (2006). *Entrepreneurial attitudes and probability for start-ups – an investigation of Norwegian non-industrial private forest owners*. Artikkel publisert i «Forest Policy and economics». Skog og landskap.
- Lunnan, Anders, Nybakk, Erlend og Vennesland, Birger (2005). *Innovation in non-timber products and services in Norwegian forestry. Past experiences and future development*. Artikkel publisert i «International Forestry Review». Skog og landskap.
- NOU. *Livskraftige distrikter og regioner: Rammer for en helhetlig og geografisk tilpasset politikk*. NOU 2004:19. Kommunal- og regionaldepartementet.
- Nybakk, Erlend, Crespell, Pablo, Hansen, Eric og Lunnan, Anders (2009). *Antecedents to forest owner innovativeness: An investigation of the non-timber forest products and services sector*. Artikkel publisert i «Forest Ecology and Management». Skog og landskap.
- Nybakk, Erlend (2009). *Innovation and entrepreneurship in the Norwegian Non-timber Forest Products and Services Sector: The influence of attitudes, external relationships and learning*. Artikkel publisert i «Research seminar on the benefits of multi-functional forest policy. 20-21 February 2009, Warsaw, Poland». Skog og landskap.
- Nybakk, Erlend (2009). *Innovation and entrepreneurship in small and micro scaled businesses related to forest land in Norway*. Artikkel publisert i «Proceedings of the

Forest Products Society 63rd International Convention, Boise, June 21-23, 2009.
Skog og landskap.

Statistisk sentralbyrå. Jordbruksteljing 1999.

Statistisk sentralbyrå. *Landbruksundersøkelsen: Årganger 2001, 2003, 2004, 2005, 2007 og 2008.*